

1990'lı yıllarda askerî yapı ve Türk dış politikası

Gökhan Koçer

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, 61080 Trabzon

Özet

1990'lı yıllarda, Türk dış politikasında görülen önemli bir gelişme, dış politikanın askerî bir görüntü kazanmasıdır. Savunma harcamalarındaki artış, uluslar arası düzeyde askerî ilişkilerin ve işbirliğinin yoğunlaşması, çok uluslu askerî müdahalelere katılım ve sınır ötesi askerî harekâtlar, bu duruma ilişkin yeterince veri sağlamaktadır. Bu gelişmenin 'askerî yapının artan etkisi' ve 'askerî araçların daha fazla kullanılması' biçiminde iki boyutu vardır. Gerek uluslar arası ortamın yapısı ve uluslar arası sistemin yaşadığı değişim sürecinin oluşturduğu dış dinamikler, gerekse de hem bu değişim sürecinden etkilenen hem de bağımsız olarak gelişen iç dinamikler, bu gelişmede etkili olmuşlardır. Ordu'nun gelecekte Türk dış politikasında 'karar alıcı' kurumlardan biri olma konumunu sürdürmesi ve dış politikanın uygulanmasında siyasal ve ekonomik araçların yanı sıra askerî araçların, kullanılmasının devam edeceği olası görünmektedir.

1. Giriş

Dış politika analizi konusundaki çalışmalar, genel olarak 'devlet-merkezli' bir bakış açısına sahiptirler. Çeşitli alt ayrımları içerse de, bu bakış açısının temel savı 'devlet'in uluslar arası politikanın temel aktörü olduğu ve bu noktadan hareketle dış politika analizlerinde devletin (özellikle 'yürütme' ve 'yasama') odak ve esas alınması gerektiğidir. Ancak, bu görüşün 1980'lerin ortalarından itibaren önemli derecede aşınmaya başladığı söylenebilir. Örneğin Rosenau (1984), devlet dışı kategorilerin de analiz birimi olarak ele alınması gerektiğini vurgulayan makalesiyle, bu alandaki öncü çalışmalardan birini gerçekleştirmiştir. Nitekim, özellikle yirminci yüzyılın son çeyreğinde teknolojik gelişmelerin, ulaşım, iletişim ve silah sistemlerine yansımaları; çok uluslu şirketlerin ve hükümetler dışı uluslar arası örgütlerin sayılarının ve etki güçlerinin artması başta olmak üzere çeşitli nedenler, devletin temel aktör konumunu zorlamaya başlamıştır. Diğer yandan, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle uluslar arası ortamda ve uluslar arası sistemin yapısında

meydana gelen köklü değişim de en fazla devletleri etkilemiştir. Bu etki, gerek devletlerin uluslar arası sistemdeki konumları ve ilişkileri bağlamında dışsal, gerekse de siyasal-ekonomik rejim bağlamında içsel boyutta söz konusu olmuştur. Eş zamanlı olarak, uluslar arası ortamda tehdit oluşturan unsurlar farklılaşmış ve sayıları artmıştır. Kimi unsurlar tehdit olma niteliğini yitirirken, kimi unsurlar da yeni tehditler olarak belirmişlerdir. Çevre sorunları, insan hakları, kitlesel göçler, bölgesel ve etnik çatışmalar, köktendincilik, uluslar arası terörizm, ekonomik sorunlar, uyuşturucu ve silah kaçakçılığı, uluslar arası güvenlik sorunlarında yeni boyutlar olarak ortaya çıkmışlardır.¹ Bu, devletlerin tehdit algılamasında değişimi kaçınılmaz kılmıştır. Devletin, varlığını sürdürebilmesi için, ulusal ve uluslar arası ortamdan kendisine yönelen tehditleri nasıl algıladığını ve yanıtladığını ifade eden bir kavram olarak *ulusal güvenlik* yeniden tanımlanmak ve yeni *ulusal güvenlik politikaları* üretilmek zorunda kalmıştır. Yine aynı süreçte, söz konusu değişime bağlı olarak, devletin dış ortama karşı sahip olduğu tutum ve davranışların tümünün oluşturduğu *dış politika* da yeniden belirlenen bir özellik göstermiştir. Sonuçta, dış politikanın 'girdi'leri değişmiş; buna karşılık 'çıkıtı'lar da yeniden oluşturulmaya başlanmıştır.

Türkiye'nin uluslar arası sistemin ve değişimlerin yaşandığı coğrafyaların önemli bir parçası olarak, bütün bu değişim sürecinde zorlandığı söylenebilir. Türkiye'nin tehdit algılaması, ulusal güvenlik sistemi ve dış politikası, İkinci Dünya Savaşı sonrasında beri varolan iki kutuplu sistem ve Soğuk Savaş koşullarında oluşmuştur. Bu koşulların belirlediği ve ittifak stratejisini² esas alan ulusal güvenlik algılamalarının oluşturduğu politikalarla 1990'lı yılları karşılayan Türkiye'nin, uluslar arası sistemin yeni yapısına henüz tam olarak uyum sağladığını söylemek zordur. Diğer yandan, uluslar arası ortamdaki değişiklikler, henüz, Türkiye'nin uluslar arası konumuna yönelik büyük ve yeni bir strateji oluşturmasına yol açmış değildir (Kramer, 2001: 145).

Türk dış politikası, devlet-merkezli bir niteliğe sahiptir. Bu niteliğini hâlen koruduğu için de, bu konuda yapılan analitik çalışmalarda kullanılan klâsik yaklaşımlar, geçerliliğini korumaktadır. Dolayısıyla, Türk dış

¹ Güvenlik kavramının kazandığı geniş boyutu inceleyerek, genel bir çerçeve çizen ve çok bilinen bir çalışma olarak bk. Buzan (1991a, 1991b). Güvenlik kavramındaki yeni yaklaşımlar konusunda genel bir çalışma olarak bk. Clarke (1993). Ulusal güvenlik konusunu, Soğuk Savaş'ın sona erdiği bir dönemde yeniden ele alan bir çalışma olarak bk. Sorenson (1990). Bu konuda 1990'lı yılların ikinci yarısında yapılmış bir çalışma olarak bk. Katzenstein (1996). Çevre sorunlarının uluslar arası ilişkilerde yarattığı etkiler için bk. Thomas (1992) ve Imber ve Vogler (1995). Çevre sorunlarının ulusal ve uluslar arası güvenliğin bir boyutu durumuna gelmesiyle ilgili olarak bk. Mathews (1994) ve Porter (1995). Kitlesel göçlerin ortaya çıkardığı güvenlik sorunlarını inceleyen bir çalışma olarak bk. Mandel (1997). Ayrıca, uluslar arası ortamda meydana gelen gelişmeleri uluslar arası ilişkiler disiplini içinde inceleyen akademik çalışmalar arasında Türkçe yapılmış tek toplu çalışma olarak bk. Sönmezoğlu (1998).

² Bu konuda bk. Bazoğlu (1999a).

politikası üzerine yapılacak analizlerin devlet-merkezli olması, doğal ve kaçınılmazdır.

Türk dış politikasını belirleyen unsurlardan biri Ordudur.³ Türk dış politikası üzerine yapılan analitik çalışmaların hemen tümünde de (gerek güç yaklaşımı, gerek karar alma yaklaşımı, gerekse de iç politika-dış politika bağlantısı çerçevesinde) Ordu bir birim olarak ele alınmıştır. Türkiye’de Ordu’nun, gerek Genelkurmay Başkanlığı kanalıyla doğrudan, gerekse de MGK (Millî Güvenlik Kurulu) kanalıyla dolaylı biçimde, iç politikada olduğu kadar, dış politikada da etkili olduğu söylenebilir. Bu etki, hem karar alma sürecinde, hem de kararların uygulanmasında söz konusudur. Soğuk Savaş sonrası dönemde, bu etkinin daha da arttığı gözlemlenmektedir. Bu, hem Ordu’nun bizzat kendisinin müdahil olması ve dış politikanın belirleyicilerinden biri olma konumunu ağırlaştırarak sürdürmesiyle, hem de sahip olduğu üstünlüklerin ve araçların dış politikada kullanılmasıyla söz konusu olmuştur. Diğer yandan, yine Soğuk Savaş sonrası dönemde Türk dış politikasında kullanılan araçlar arasında askerî araçların önemli bir yer tuttuğu görülmektedir.

Bu makalenin amacı, 1990’lı yıllarda Türk dış politikasında görülen ‘askerileşme’ eğilimini incelemektir. Çalışmada, askerileşme kavramıyla bir ‘durum’ tanımlanmaktadır. Kavram, dış politikada, hem *askerî yapının* artan etkisini, hem de *askerî araçların* daha fazla kullanılmasını ifade etmek için tercih edilmiştir. Bu çerçevede, askerî yapı ile, Genelkurmay Başkanlığı ve askerlerin dış politikada etki yaratabilme gücüne sahip olarak içinde yer aldığı kurumlar kastedilmekte; askerî araçlar ise, devletlerin dış politikalarını gerçekleştirme amacına yönelik yöntemlerden biri olarak ele alınmaktadır. İki bölümde yapılacak olan bu incelemede, önce konuya ilişkin veriler ortaya konulacak, daha sonra da bu durumun nedenleri ele alınacaktır.

2. Türk dış politikasında askerileşme eğilimine ilişkin veriler

2.1. Askerî harcamalarda artış

Bir devletin askerî harcamalarındaki artışın, iki temel nedeni olduğu söylenebilir. İlki, askerî harcamaları sürekli artan bir devletin, önemli bir tehdit algılamasına sahip olduğu düşünülebilir. Bu artış, komşu devletlerden, içinde bulunulan bölgeden, ya da uluslar arası ortamdan kaynaklanabilir. İkinci olarak da, devlet yöneticilerinin sahip olduğu dış politika anlayışı, silahlanmayı ön plânda tutan bir nitelik gösterebilir. Türkiye için ilk durum daha geçerli bir nedendir. Komşu devletlerin kendisine karşı politikaları, bölgesel ve uluslar arası krizler, Türkiye’nin askerî harcamaları konusunda belirleyici olmaktadır.

³ Türk dış politikasını belirleyen unsurların bir tablosu için bk. Kürkçüoğlu (1980: 335).

Türk dış politikasında askerileşme eğilimine ilişkin göstergelerden biri, askerî harcamalardaki artıştır. 1990'lı yıllar boyunca, düzenli bir biçimde olmamakla birlikte (bk. Tablo 1), Türkiye'nin askerî harcamalarında önemli artışlar gözlemlenmektedir (bk. Tablo 2). 1985 yılında 3,269 milyon ABD doları olan askerî harcamaları, 1999 yılında 9,588 milyon ABD dolarına yükselmiştir⁴. 1999 yılı verilerine göre, askerî harcamalar açısından Türkiye ilk 15 ülke arasında ve %1 ile 13. sırada yer almaktadır⁵. 1998-2010 yıllarını kapsayan kısa/orta dönemde, yalnızca TSK (Türk Silahlı Kuvvetleri) bünyesinde bulunan ekonomik ömürlerini tamamlamış silah ve araçların modernizasyonu için, otuz milyar dolar harcama yapılması öngörülmektedir (Ulusal Strateji, 2000: 18-20). 1990'ların ilk yıllarında Genelkurmay Başkanı olan Orgeneral Doğan Güreş “bir ülkenin silahlı kuvvetleri ne kadar güçlü olursa, dış politikası da o kadar güçlü olur” (Değer, 1994) diyerek Ordu'nun sahip olduğu yaklaşımı ortaya koymuştur. Güreş, askerî bir bakış açısıyla, askerî güç ile dış politika arasındaki ilişkiyi net bir biçimde ifade etmiştir: “Karada, havada, denizde, Silahlı Kuvvetler güçlü olmak zorundadır. Çünkü, Silahlı Kuvvetleri güçlü olan ülkelerde dış politika da kolay yürütülür. Biz güçlü olunca, ... aynı zamanda da dış politikamıza destek oluyoruz. Bu bizim başlıca vazifemizdir. Bunu devam ettireceğiz.” (*Milliyet*, 7 Temmuz 1992).

Tablo 1
Türkiye'nin Askerî Harcamalarındaki Yıllık Değişim
(% ABD Doları Bazında)

1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
40.6	16.7	14.9	2.1	25.1	3.9	16.4	-8.8	-19.9	70.0

Kaynak: http://projects.sipri.se/milex/mex_nato_equipment.html.

Tablo 2
Türkiye'nin Askerî Harcamaları (milyon ABD Doları)

1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
5502	5655	5948	6578	6442	6606	7396	7792	8191	9588

Kaynak: http://first.sipri.org:7020/irsis_milex_mum.htm; SIPRI (1996: 329); IISS (1999: 300).

Devletlerin dış politika niyetleri açısından, askerî harcamaların niceliği kadar niteliği de önemli bir veridir. Silah sistemlerinin ülke savunmasındaki önemi, o silah sisteminin hangi amaçla ve hangi stratejiyi takip etmek üzere kullanılacağıyla doğrudan ilişkilidir. Dolayısıyla, bir devletin silah sistemlerini saptaması ve tercihi, izleyeceği stratejiye göre gerçekleştirilir (Karaosmanoğlu, 1987: 7). Örneğin, 1994 yılından itibaren Türk Hava Kuvvetleri'ne katılan *tanker uçaklarını* bu anlamda değerlendirmek gerekir. Bu uçakların, Türk dış politikasında bir değişikliğe işaret ettiği söylenebilir. Tanker uçakları, 'taktik' savaş

⁴ Bk. The Military Balance, 1999: 300 ve http://first.sipri.org:7020/irsis_milex_mum.htm.

⁵ Bk. http://projects.sipri.se/milex/mex_major_spenders.html.

uçaklarının menzilinı arttırmayı sağlamaktadırlar. 2nci Taktik Hava Kuvvet Komutanı Korgeneral Cumhur Asparuk, yaptığı bir konuşmada, tanker uçakları sayesinde, Diyarbakır'dan kalkan bir uçağın Şili'yi bombaladıktan sonra üssüne geri dönebileceğini söylemiştir (*Hürriyet*, 10 Haziran 1996). Bu yönüyle değerlendirildiğinde, Türk Hava Kuvvetleri'nin sınır ötesi yetenekleri önemli derecede genişlemiştir. Nitekim, "Boeing KC-135 tanker uçaklarının 1997 yılından itibaren envantere girmesiyle, Türk Hava Kuvvetleri'nin harekât sahası önemli ölçüde artmış ve bölgesinde en önemli hava gücü haline gelmiştir." (*Savunma ve Havacılık*, 1998b: 26).⁶ Bu bağlamda, Türk dış politikasının ilgi alanlarının genişleyebileceği ve Türkiye'nin bu ilgi alanlarında daha etkili olabileceği düşünülebilir. Dolayısıyla, tanker uçaklarına sahip olunması, 'savunma'yı esas alan bir dış politikadan daha 'aktif' bir dış politikaya geçişin işareti olarak değerlendirilebilir.

Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye, Batı'daki genel silahsızlanma eğiliminin tersine, silahlanan bir ülke olarak dikkat çekmektedir. Türkiye açısından, bu dönemde bir silah indiriminden söz etmek mümkün değildir (Şenesen, 1994: 203).⁷ Ancak, kimi komşu devletlerin politikalarının ve Soğuk Savaş sonrası oluşan uluslar arası ortamın, Türkiye'nin askerî harcamalarını, en azından belli bir düzeyde tutmayı zorunlu kıldığı söylenebilir. Türkiye'nin sahip olduğu jeopolitik ve jeostratejik konum ve kimi zaman savaş düzeyine bile ulaşabilen bölgesel sorunlar nedeniyle, yakın gelecekte de bu artışın süreceği ya da en azından belli bir düzeyde tutulacağı söylenebilir. Zira, Soğuk Savaş sonrası dönemde, uluslar arası güvenliğin tehdit altında olduğu bölgelerin büyük bir bölümü, Türkiye'nin dahil olduğu coğrafyalardır. Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu'daki krizler ve çatışmalar, Türkiye'nin, neredeyse sürekli bir teyakkuz durumu yaşamasına neden olmaktadır. Örneğin, Makovsky'nin (2000: 104 ve 107)

⁶ Türkiye'nin hava gücünün Ortadoğu'daki konumu, özellikle Suriye ve Irak hava kuvvetleri ile karşılaştırmalı bir analiz için bk. Brom ve Shapir (1999: 69). Son zamanlarda, uçak gemileri konusunda da aynı yönde görüşler ve kamuoyu oluşturma çabaları söz konusu olmuştur. Bu yöndeki bir görüşe (Ulusal Strateji, 1999b: 20-1) göre, uçak gemileri Deniz Kuvvetleri'ne hava gücünün sür'at ve baskın özelliğini kazandırmakla birlikte, hava gücü konuşlandırılacak ülke topraklarını dünyanın uluslar arası sularını kapsayacak biçimde genişletmektedir. Uçak gemileri, tanker uçakları sayesinde asla sağlanamayacak yeterlilikte bir elastikiyet ve baskı unsuru oluşturabilecek, böylece caydırıcılığı sağlama da daimî olarak hesaba katılması gerekli bir husus olacaktır. Bu imkân ve kabiliyete sahip olma, gelecekte Türkiye'nin dış politikasına ve politik gücüne farklı bir boyut getirecek ve Türk Deniz Kuvvetleri'nin kazanacağı böyle bir platform ülkenin bölge ve dünyadaki konumunu az bir maliyetle uzun vadeli olarak güçlendirecektir.

⁷ Şenesen'e (1994: 203) göre, sanayileşmiş ülkelerdeki 'silah indirimi' ve 'silah sanayisini sivilile dönüştürme' faaliyetleri, aslında, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin silah donanımının yenilenerek büyümesine yardım etmektedir. Geleneksel silahların depolanması, yerel stokların nicelik ve nitelik açısından iyileştirilmesi ve yerli üretimin teşvik edilmesi konusundaki anlaşmaların ise, özünde, dünyadaki silah donanımının modernleştirilmesi amacını güttüğü söylenebilir. Buna ek olarak, devlet teşviklerinin de etkisiyle Türk sanayisinde genel eğilimin tersine bir dönüştürme yaşandığı, yani sivil sanayiinin askerileştiği gözlenmektedir.

vurguladığı gibi, “Türkiye, ABD’nin terörizmi destekleyen ve genelde ABD amaçlarına düşman politikaları teşvik eden ülkeler listesindeki üç ülkeyle (İran, Irak ve Suriye) birden sınır komşusu olan dünyadaki tek ülkedir.” Bu üç ülkenin, İsrail’in sahip olduğu kitle imha silahlarına karşılık olarak bu silahları elde etme çabaları da, Türkiye’nin güvenliğini olumsuz bir biçimde etkilemektedir (Bazoğlu, 1999b: 264). Bir değerlendirmeye göre (Brom ve Shapir, 1999: 117), İsrail’le komşu olan Arap devletlerinin savunma harcamaları da, 1980’lerin ikinci yarısında yaşanan bir düşüşün ardından, 1990’larda artmaya başlamıştır. Bu açıdan örneğin, Suriye yalnızca bir silahlanma yarışına odaklanmamıştır. Bu daha çok Suriye’nin barış süreci karşısındaki belirsizliğinden kaynaklanmaktadır. Mısır’ın savunma harcamalarını artırması ise, İsrail’i hâlâ bir tehdit olarak görmesi ve bölgesel bir güç olmayı sürdüreceği anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, yakın gelecekte, Arap devletleri ve İran’ın, savunma harcamalarını yaşam standartlarını ve yatırımlarını aşağı çekmeden arttırmaları olanaksız görünmekle birlikte, ileride Libya ve Irak üzerinde yaptırımların kalkması bölgede koşulların ve bölge devletlerinin tutumlarının değişmesini ve silahlanmada artışı başlatabilir. Fakat, daha da önemlisi, İsrail ile Arap devletleri arasında barış anlaşmaları imzalanmasına karşın, silahlanmanın azaltılmasını öngören ve kontrol eden sağlam anlaşmalar yapılmadığı sürece Ortadoğu’da savunma harcamalarında çok büyük düşüşlerin beklenemeyeceğidir (Brom ve Shapir, 1999: 118). Bölgenin bu özelliği dikkate alınacak olursa, Türkiye’nin de bir bölge ülkesi olarak, savunma harcamalarını uzun bir süre daha belli bir düzeyde tutmak zorunluluğu görülmektedir. Türkiye açısından, Kafkasya ve Balkanlar da benzer durumlar söz konusudur ve aynı derecede önemlidir. Bu bölgelerden herhangi birinde yer alan bir ülke için söz konusu olan durum, Türkiye için, bu üç bölgenin de bir üyesi olarak geçerlidir. Yunanistan yalnızca bir Balkan, Ermenistan yalnızca bir Kafkasya, Suriye yalnızca bir Ortadoğu ülkesi iken, Türkiye, Balkan, Kafkasya ve Ortadoğu ülkesidir. Bu bölgelerdeki herhangi bir ülke için risk, tehdit ve güvenlik açısından ‘bir’ olan herhangi bir durum, Türkiye için en az ‘üç’tür. Bu nedenle, Sönmezoğlu’nun da (1999: 640) ifade ettiği gibi, Türkiye’nin dış politika gündeminde bulunan birçok sorunu kendi görüşü doğrultusunda yönlendirebilmesi için gerekli olan en önemli dış politika önleminin, ülkenin siyasal ve ekonomik istikrarını sağlayarak *askerî kapasitesini* caydırıcı bir düzeyde tutabilmektir. Bu bağlamda da, dünyanın en çok güvenlik tüketen coğrafyasında yer alan Türkiye’nin askerî / savunma kapasitesini geliştirmesi ve silahlı kuvvetlerinin modernizasyonunu tamamlaması elzemdir (Aydın, 2001: 56).

2.2. Uluslar arası askerî ilişkilerin ve işbirliğinin artması

Soğuk Savaş sonrası dönemde, Türkiye’nin uluslar arası düzeydeki askerî ilişkileri, belirgin bir artış göstermiştir. Bu ilişkiler, ikili, çok taraflı

ve örgütsel boyutlarda söz konusudur. NATO, BAB (Batı Avrupa Birliği) ve AGİT (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı) gibi örgütlerle ilişkilerin yoğunlaşması ve özellikle de BİO'nun (Barış İçin Ortaklık) süreklilik kazanan faaliyetleri, TSK'nın uluslar arası ortamla temaslarını arttırmıştır.

Türkiye'nin önemli bir pozisyon sahibi olarak içinde yer aldığı en önemli ve en yeni oluşumlardan biri BİO'dur. Halihazırda 19'u NATO üyesi 43 ülkenin dahil olduğu BİO programı çerçevesinde, NATO ve BİO ülkeleri personelinin BİO ortaklık programı genel ilkeleri paralelinde, müşterek çalışabilirlik hedeflerine ulaşmalarına yardımcı olmak amacıyla, Ankara'da kurulan BİO Eğitim Merkezi, 9 Mart 1998 tarihinde faaliyet göstermeye başlamıştır. Bu merkez, NATO'nun belirlediği hedefler kapsamında, NATO ve Barışı Destekleme Harekâtı'nda eğitim veren ilk kurum olmuştur (*Savunma ve Havacılık*, 1998c: 17-8). Türkiye, özellikle Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinin BİO programına katılmasını teşvik etmiş ve NATO'yu yeniden güçlendirmek ve Soğuk Savaş sonrası sorunların üstesinden daha iyi gelebilmek için, bu ülkelerin programa adaptasyonunun gerekli olduğunu savunarak, süreci desteklemiştir (İnan ve Yusuf, 1999: 81).

1994 yılında, İsrail, Ürdün, Mısır, Tunus, Fas, Moritanya ve son olarak da Cezayir'in katılımıyla yaşama geçirilen *NATO'nun Akdeniz Diyalogu* da Türkiye'nin önem verdiği bir başka önemli faaliyettir. Türkiye, NATO faaliyetleri hakkında Diyalog Ülkeleri'nde oluşabilecek yanlış izlenimlerin önlenmesi ve bu faaliyetlerde güven, açıklık ve işbirliğinin geliştirilmesine yönelik işlevlerini yerine getirmektedir⁸.

Türkiye'nin, bölgesel güvenliği arttırmak amacıyla öncülük yaptığı oluşumlar da, dikkat çekicidir. Bu anlamda Türkiye, Güneydoğu Avrupa'da bölgesel güvenlik ve istikrara katkıda bulunmak ve bölge ülkeleri arasında iyi komşuluk ilişkilerini geliştirmek amacıyla Mart 1998'de bir girişimde bulunmuştur. Bunun sonucunda kurulan, Türkiye, Arnavutluk, Bulgaristan, Makedonya, İtalya, Romanya ve Yunanistan'ın katılımcı, ABD ve Slovenya'nın gözlemci olarak yer aldığı *Güneydoğu Avrupa Çok Uluslu Barış Gücü Tugayı*, 31 Ağustos 1999'da faaliyete geçmiştir. Karargahı Filibe'de (Bulgaristan) bulunan bu tugayın komutanlığını hâlen bir Türk tuğgeneralı yürütmektedir.

Yine Türkiye'nin girişimiyle oluşturulan *Blackseafor* (Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu), bu anlamda en yeni örnektir. Genelkurmay Başkanlığı koordinatörlüğünde Dış İşleri Bakanlığı ile Deniz Kuvvetleri Komutanlığı ilgililerinin yaptıkları çalışmalar sonucu, 28 Haziran 2000 tarihinde Ankara'da Niyet Mektubu imzalanmış ve 2 Nisan 2001'de İstanbul'da imzalanan anlaşmayla kuruluş aşaması tamamlanmıştır. Türkiye ile birlikte Bulgaristan, Romanya, Ukrayna, Rusya ve Gürcistan'ın taraf olduğu anlaşmayla Karadeniz ülkeleri arasında işbirliği ve diyalogu geliştirmek, bölgesel istikrarı ve iyi komşuluk ilişkilerini

⁸ Bk. <http://www.msb.gov.tr/genpp>.

güçlendirmek amacıyla, arama-kurtarma, insanî yardım, çevre koruma, mayın karşı tedbirleri ve liman ziyaretleri gibi insanî boyutu ön plânda olan görevlerde fiilen rol alacak bu oluşumun, çok uluslu bir Deniz Barış Görev Grubu olacağı ifade edilmiştir. Blackseaför'un daimî bir güç olmayıp, gerektiğinde ya da eğitim amaçlarıyla yılda bir iki kez faaliyete geçirilmesi öngörülmektedir. İlkini bir Türk amiralinin üstleneceği Blackseaför'un komutanlığını, üye ülkeler alfabetik sırayla dönüşümlü olarak yürüteceklerdir (*Milliyet*, 4 Nisan 2001).

Türkiye, 1990'lı yıllarda, başta Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlıklarını ilân eden Türk Cumhuriyetleri, Ukrayna, Gürcistan⁹, bazı Balkan ülkeleri ile İsrail, Mısır ve Ürdün gibi Orta Doğu ülkeleri olmak üzere, çok sayıda ülkeyle askerî ilişki kurmuş ve varolan ilişkilerini geliştirmiştir.¹⁰ Türkiye'nin askerî ilişki içinde olduğu ülkelerin sayısı askerî bir kaynaktaki¹¹ 38 olarak açıklanmıştır. Aynı kaynağa göre, söz konusu ülkelerle askerî eğitim ve işbirliği anlaşmaları imzalanmış olup, 14 ülkeyle de görüşmeler sürdürülmektedir.

Türkiye'nin askerî ilişkiler kurduğu ülkeler içinde en dikkat çekeni İsrail'dir. Uzun yıllar oldukça düşük düzeyde seyreden Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkiler,¹² 1990'lı yıllarda, gelişme yönünde bir ivme kazanmıştır. Türkiye, İsrail ve Filistin'le diplomatik temsilciliklerini, eş zamanlı olarak 31 Aralık 1991'de büyükelçilik düzeyine çıkarmıştır. 13-15 Kasım 1992'de Dış İşleri Bakanı Hikmet Çetin'in İsrail'i ziyareti sırasında yapılan görüşmeler sonucunda da, iki ülke arasında 1991 yılında geri çekilen askerî ataşelerin karşılıklı olarak büyükelçiliklere yeniden atanması kararlaştırılmıştır (Altunışık, 1999: 192). Türkiye-İsrail ilişkilerinin gelişiminde, Başbakan Tansu Çiller'in Kasım 1994'de İsrail'i ziyareti birçok bakımdan bir dönüm noktası olmuştur. Genel olarak o dönemde PKK konusunda daha 'şahin' politikalar izleyen ve ABD yönetimi ile de yakın ilişkiler içinde olan Çiller'in, İsrail'le ilişkilerde, güvenlik boyutuna önem verdiği söylenebilir. Nitekim Çiller, bu gezisi sırasında İsrail tarafına açıkça istihbarat alanında ve genel olarak 'terörizme karşı' işbirliği önermiştir (Altunışık, 1999: 195).

Türkiye ile İsrail arasında 23 Şubat 1996'da Askerî Eğitim ve İşbirliği Anlaşması, 26 Ağustos 1996'da da Savunma İşbirliği Anlaşması

⁹ Türkiye, kendi önerdiği, fakat henüz gerçekleştirilmemiş olan Kafkas İstikrar Paketi çerçevesinde Gürcistan'a özel bir önem vermektedir.

¹⁰ 1990'lı yılların ortalarında, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Türkiye'nin güvenlik arayışlarını ifade ettiği bir konuşmasında, "Türkiye, içinde Mısır, İsrail, Suudi Arabistan ve Ukrayna'nın bulunduğu bir güvenlik hattı oluşturabilir" demiştir (Çekirge, 1994).

¹¹ Bk. <http://www.tsk.mil.tr/genelkurmay/uluslararası/askerieg.htm>.

¹² Türkiye ile İsrail arasındaki diplomatik ilişkilerin uzun yıllar boyunca düşük düzeyde seyretmesine karşın, yine uzun yıllardır, gerçekte kamuoyuna pek yansımayan, özellikle de istihbarat alanında, önemli ilişkiler söz konusudur. Türkiye ile İsrail arasındaki güvenlik ve istihbarat ilişkilerini değerlendiren bir çalışma olarak bk. Tavlaş (1999).

imzalanmıştır. Bu anlaşmalar çerçevesinde, Türk Hava Kuvvetleri'nin sahip olduğu F-4 uçaklarının yapısal ömrünün uzatılması ve aviyonik sistemlerinin modernizasyonuna ilişkin sözleşme Millî Savunma Bakanlığı ve İsrail Aircraft Industries arasında imzalanmış ve Ocak 1997'de yürürlüğe girmiştir. F-5 A/B uçaklarının aviyonik modernizasyonuna ilişkin sözleşme de, Eylül 1998'de Savunma Sanayi Müsteşarlığı ve İsrail Aircraft Industries arasında imzalanmıştır (*Savunma ve Havacılık*, 1998d: 50-2).¹³

Türkiye'nin İsrail'le askerî ilişkilerinde önemli bir aşamayı da, Genelkurmay Başkanı Orgeneral İsmail Hakkı Karadayı'nın Şubat 1997 sonunda İsrail'i ziyaret etmesi oluşturmuştur. Ziyaret, gerek içeriği ve gündemi nedeniyle, gerekse gerçekleştirilen temasların taşıdığı askerî ve siyasal boyutlar açısından oldukça önemlidir. Karadayı'nın ziyaret sırasında, İsrail Genelkurmay Başkanının yanı sıra, Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Savunma Bakanı tarafından kabul edilmesi, Türkiye ile askerî ilişkilerin geliştirilmesi projelerine İsrail'de verilen siyasal desteğin düzeyine birer işaret olmuşlardır. Ziyaret sırasında Karadayı, F-4 modernizasyon programının başlatılması nedeniyle düzenlenen törenlere katılmış, El-Halil kentinde BM bünyesinde görev yapan 18 Türk askerini ziyaret etmiş, Doğu Akdeniz'de düzenlenecek ortak tatbikatın ayrıntılarının ele alındığı toplantılarda ise İsrail ile Türkiye'nin yanı sıra, Ürdün ve Mısır'ın da yer alacağı stratejik bir işbirliğinin kurulabilmesi gibi konularda temaslar yürütmüştür (Özcan, 1998a: 207-8).

1990'lı yıllarda, Türkiye-İsrail ilişkilerinin gelişmesinde, uluslar arası ortamın ve her iki ülkenin sahip olduğu ortak çıkarlar etkili olmuştur. Türkiye açısından temel belirleyici unsur, uluslar arası ortamın zorlamasıyla Ortadoğu'da girdiği arayıştır. Bu bağlamda, Türkiye'nin İsrail politikasındaki değişimin en önemli nedeninin güvenlik endişesi olduğu söylenebilir. Bazoğlu'na (1999b: 269) göre, Türkiye-İsrail askerî işbirliği, 1995'ten beri gelişen Yunanistan-Suriye işbirliğine karşı bir tepki olarak gelişmiştir. Özcan'a (1998a: 208) göre de, Genelkurmay Başkanı Karadayı'nın İsrail ziyareti, 1958'de Bağdat Paketi'nin fiilen çözülmesinden sonra, Türkiye'nin ayrıldığı Ortadoğu coğrafyasına, askerî-siyasal bir kimlikle yeniden girişini ifade etmektedir.

Genelkurmay eski başkanlarından Necip Torumtay'a göre (1996: 254) "İsrail ile gelişen ilişkiler, Türkiye'nin dış ilişkilerinde tarafsız, gerçekçi

¹³

Silah teknolojisinin çok hızlı gelişmesi, dolayısıyla silahların ve silah sistemlerinin çok hızlı bir biçimde eskimesi, bunların sıkça modernizasyonunu gerektirmektedir. Yerli üretim olmadığı ve ulusal nitelik taşımadığı zamanlar, silahların ve silah sistemlerinin bakım ve onarımı, yenilerinin edinilmesi (satın alınması / kiralanması / ödünç alınması), bunları kullanacak ve bunların bakım ve onarımını yapacak personelin eğitimi, ordulara uluslar arası ortama açılma olanağı sağlamaktadır (Öztürk, 1997: 42). Bu durum, savunma sanayi sektörü uluslar arası ortamdan bağımsız olmayı sağlayacak kadar gelişmemiş olan Türkiye için de geçerlidir. Böylesi bir açılım, Türk dış politikasında yeni boyutlar oluşturabilmektedir. Savaş uçaklarının modernizasyonu konusunda İsrail'le gerçekleştirilen işbirliği bu anlamda bir örnektir.

ve dinamik bir dış siyasetin göstergesi olmaktadır. ... Türkiye'nin, İsrail ile de bir yakınlık içinde bulunması, Orta Doğu'da köklü ve yaygın bir barışın yerleşmesine bir katkı olarak kabul edilebilir." Benzer bir değerlendirmeyi, iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi sürecinde Genelkurmay Başkanı olan İsmail Hakkı Karadayı da yapmıştır. Karadayı'ya göre (*Savunma*, 1998b: 20), "Türkiye, Arap ülkeleri ile olduğu gibi, İsrail ile de iyi ilişkiler içinde olmaya özen göstermiş, Arap-İsrail ihtilafına karşı dengeli ve yapıcı bir tutum izlemiştir. Türkiye-İsrail arasında son dönemde artan ilişkiler, Ortadoğu barış süreci ile başlayan, bölgede barış ve istikrar temin etmeyi amaçlayan çabaların bir uzantısıdır."

Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkilerin gelişimi, askerî değerlendirmelerde, daha çok pragmatik temellere oturtulmaktadır. Örneğin eski Genelkurmay 2. Başkanı Çevik Bir (Bir, 2000a: 18), Türkiye ve İsrail için, "buldukları bölge ve ötesine barış istikrar temini gibi pozitif stratejiler üretebilecek" ve "güvenlik tüketen değil, güvenlik üreten ülkeler" değerlendirmesini yapmaktadır. Bir askerî yayına göre de (Harp Akademileri Komutanlığı, 1996a: 108), "lâik düzenleri, demokratik yapıları, gelişmişlik düzeyleri ile Türkiye ve İsrail, bölgede birbirine en çok benzeyen iki ülkedir ve bu nedenle işbirliği olanakları geniştir." Yine, aynı değerlendirme çerçevesinde, oldukça fazla benzerlikleri olan bu iki ülkenin işbirliğine gitmeleri de doğaldır:

İsrail, Orta Doğu'da askerî, ekonomik ve teknolojik alanda büyük bir güç olduğunu kanıtlamıştır. Ekonomik açıdan geri olan Arap ülkelerinin, gelecekte İsrail'in ekonomik hegemonyası altına girmeleri mümkündür. Bu ülke, ABD ve Batı Avrupa ülkeleri nezdinde güçlü bir etkiye sahiptir. İsrail'in, yeni dünya ortamında, Orta Doğu ile Avrupa ve genel olarak Batı ile Orta Doğu arasında bir köprü işlevi görmeye talip olacağı beklenmelidir. İsrail tarım, bankacılık, turizm ve ticaretteki birikiminin yanı sıra, sanayi ve teknoloji üretiminde de barışçı bir Orta Doğu ortamında, önemli bir 'aracı devlet' olmaya adaydır. Ancak, su konusu İsrail için de kritik bir sorun olmaya devam edecektir. Bu sorunun çözümü, Arap devletleri ve Türkiye ile daha yakın işbirliğine girmeden olamayacak gibi görünmektedir (Harp Akademileri Komutanlığı, 1996a: 108).

Türkiye'nin yeni bölgesel güvenlik politikasının öne çıkan bir boyutu, NATO dışındaki ve Batılı olmayan ülkelerle de ortak eğitim ve tatbikatlara ağırlık verilmesidir. Bu faaliyetler, hem askerî yakınlaşmaya zemin hazırlamakta, hem de TSK'nin değişik iklim ve coğrafya koşullarında hazırlanmasına yardımcı olmaktadır. Bu anlamda, Türkiye'nin Ortadoğu'daki askerî işbirliği girişimlerinin bir ayağını Ürdün oluşturmaktadır. Ocak 1998'de gerçekleştirilen deniz tatbikatına gözlemci göndererek, Ortadoğu ve Doğu Akdeniz'de Türk-İsrail eksenine yakın durduğunu gösteren Ürdün, 1998'de Türkiye ile yoğun askerî işbirliğine yönelmiştir. Bu çerçevede, Ürdünlü pilotlara Türk Hava Kuvvetleri tarafından F-16 intibak eğitimi verilmeye başlanmış; yine, iki

ülkeden kara birliklerinin bölük düzeyindeki karşılıklı gerçekleştirilecek tatbikatlarında, “Türk askerine çölde savaş tekniği” kazandırılması hedeflenmiştir (Güvenç, 1998: 151).

Körfez Savaşı sonrası ortaya çıkan gelişmeler, Türkiye’nin tehdit algılamasında, ‘Güney’i öncelikli değerlendirmesi sonucunu doğurmuştur. Bu değerlendirmede Türk karar alıcıları arasında, askerî yapının ağırlıklı bir yeri vardır. Körfez Savaşı sonrası ortaya çıkan gelişmelerin Türk karar alıcıları tarafından değerlendirilmesi çerçevesinde ‘ulusal çıkar’ yeniden tanımlanmış, bu tanımlama Türkiye’nin ‘toprak bütünlüğü’nün ve ‘lâik rejimi’nin tehdit altında olduğu ve bu tehdidin de büyük ölçüde Güneyden, yani Ortadoğu bölgesinden geldiği saptaması üzerine oturmuştur. Böylece Ortadoğu bölgesi ile ilişkilerde güvenlik kaygıları ön plâna çıkmıştır. Türkiye’nin güvenlik hesaplarında daha önce öncelikli bir bölge olmayan Ortadoğu, 1990’lı yıllarda birinci dış güvenlik meselesi olarak ilân edilmiştir (Altunışık, 1999: 196). Bu değerlendirmenin Türk siyasal ve askerî seçkinlerinin büyük bir çoğunluğu tarafından paylaşılmasına karşın, bunun sonucu olarak bölgeye ilişkin politikalarda köklü bir değişikliğe gidilmesi ve inisiyatif alınması Ordunun girişimi ile olmuş, Genelkurmay, bu dönemde karar verme sürecinde ağırlık kazanmıştır. 1990’lı yıllarda kurulan hükümetlerin zayıflığı ve siyasî istikrarsızlık Ordu’nun bu rolü oynamasına olanak sağlamıştır. Öte yandan, Ortadoğu bölgesinden kaynaklandığı ileri sürülen sorunların hem ordunun kendisinin bekçisi olarak tanımladığı ülkenin toprak bütünlüğüne, hem de lâik rejime yönelik olmaları, Ordunun müdahale etme isteğini artırmıştır. Bütün bunların bir sonucu olarak, bu dönemde Ordu, Türkiye’nin 1990’lı yıllardaki Ortadoğu politikasının belirlenmesinde, alışılmışın çok üstünde doğrudan ve belirleyici bir rol oynamıştır. Gerçekten Genelkurmay, örneğin hem İsrail’le stratejik işbirliğinin geliştirilmesinde başat aktör olmuş, hem de Ordu mensupları İsrail ve diğer Ortadoğu ülkeleriyle ilişkiler konusunda, medyada ve çeşitli forumlarda alışılmadık sıklıkta ve açıklıkta beyanlarda bulunmuşlardır. Bu genel çerçeve, Türkiye’nin Ortadoğu politikalarını belirlemiştir. Yine aynı biçimde, 1990’lı yılların ortalarından itibaren İsrail’le geliştirilen ilişkiler, bu yeni anlayışın bir sonucudur (Altunışık, 1999: 196-7). Dolayısıyla, denilebilir ki, Türkiye’nin İsrail’le yakınlaşma büyük ölçüde askerlerce tasarlanmış ve uygulanmıştır (Altunışık, 1999: 200).

2.3. Çok uluslu barışı koruma faaliyetlerine katılımlar

Soğuk Savaş sonrası dönemde ortaya çıkan ve uluslar arası güvenliği tehdit eden çatışmalar, çoğu zaman uluslar arası toplumun müdahalesini gerektiren boyutta olmuştur. Uluslar arası nitelik taşıyan kimi krizler, artık silah kullanılmadan çözülemeyecek duruma gelmişlerdir. Balkanlar, bu

durumun en somut örneğidir.¹⁴ Bu bağlamda, BM örneğinde ‘evrensel’, NATO’yu ön plâna çıkarır biçimde de ‘bölgesel’ örgütlerin müdahaleleri söz konusu olmuştur. Bu süreçte, Türkiye de, üyesi olduğu örgütlerin, kendisine getirdiği yükümlülükler doğrultusunda, askerî uluslar arası müdahale oluşumlarında yer almaktadır. Askerî bir kaynağa¹⁵ göre, Türkiye, Soğuk Savaş sonrasında BM çerçevesinde üç Askerî Gözlem Misyonu, bir Bölgesel Gözlem Misyonu ile sekiz Barış Destekleme Harekâtı’na katılmıştır.

Bu konudaki önemli örneklerden biri, Türkiye’nin 1990-1991’deki Körfez Krizi sürecinde izlediği politikadır.¹⁶ Türkiye, bu krize fiilen müdahalede bulunan Koalisyon Kuvvetleri arasında yer almamakla birlikte yüz bin kadar askerini Irak sınırı boyunca konuşlandırmış,¹⁷ BM kararlarını ve NATO üyesi olmanın getirdiği yükümlülükleri neredeyse noksanz uygulamıştır. Bu uygulamanın en önemli boyutu, 1991’de, hem Türkiye’de hem de Kuzey Irak’ta konuşlanan ve kamuoyunda ‘Çekiç Güç’¹⁸ olarak bilinen bir çok uluslu askerî gücün oluşturulmasıdır. Bu güç, Mart 1991’de faaliyete geçirilmiş ve 36ncı paralelin kuzeyinde gerçekleştirilen ‘Huzur Operasyonu’ (Operation Provide Comfort) 1996 sonunda tamamlanmıştır. Bu görev, 1 Ocak 1997’den itibaren ABD ve İngiliz hava unsurları tarafından başlatılan ‘Kuzeyden Keşif Harekâtı’na (Operation Northern Watch)¹⁹ dönüştürülmüştür. Türkiye, bu harekâta TBMM’nin 26 Aralık 1996 tarihli ve 470 no’lu kararıyla, İncirlik hava üssünü tahsis ederek katılmaktadır. Çekiç Güç’ün Kuzeyden Keşif Harekâtına dönüşmesi, Türkiye’nin harekâtın denetimini daha fazla ele almış olması bakımından önem taşımaktadır.

Bir başka örnek, 1992 yılında, Türkiye’nin BM Güvenlik Konseyi’nin aldığı karar doğrultusunda, Somali’de, insanî yardım amaçlı olarak gerçekleştirilen *UNOSOM-I* ve *UNOSOM-II* çok uluslu harekâtlarına katılımıdır. Türkiye’nin bu harekâtlara katılımı 2 Ocak 1993 – 22 Şubat 1994 tarihleri arasında, 320 kişilik bir kuvvetle söz konusu olmuştur.²⁰ Bu katılım iki açıdan önemli olmuştur. İlki, Türkiye’nin BM emrine, 1950

¹⁴ Bu yönde bir görüş için bk. Karaosmanoğlu (1995).

¹⁵ Bk. <http://www.tsk.mil.tr/genelkurmay/uluslararası/turkiyebaris.htm>.

¹⁶ Türkiye’nin Körfez Krizi ve Savaşı politikası konusunda geniş kapsamlı bir çalışma olarak bk. Aykan (1998). Aynı konu hakkında dış politika analizi açısından bir değerlendirme için bk. Gözen (2000).

¹⁷ Türkiye’nin Körfez Krizi ve Savaşı’ndaki katkısı hakkında bk. Headquarters Allied Land Forces Southeastern Europe (1994: 22-3).

¹⁸ Askerî bir değerlendirmeye göre (Headquarters Allied Land Forces Southeastern Europe, 1994: 55), “Çekiç Güç” ne bir BM, ne de bir NATO gücüdür; özel koşullar içinde oluşmuş, özel bir çok uluslu güçtür. Çekiç Güç konusunda bk. Gözen (1995) ve Oran (1998).

¹⁹ Bu konuda bir değerlendirme için bk. Boyne (1998).

²⁰ Bk. <http://www.tsk.mil.tr/genelkurmay/uluslararası/turkiyebaris.htm>.

UNOSOM ve Türkiye’nin katkısı için bk. Headquarters Allied Land Forces Southeastern Europe (1994: 23-6).

Kore Savaşı'ndan sonra ilk kez asker göndermiş olmasıdır. İkincisi de, bir Türk generalinin (1993-1994'de Korgeneral Çevik Bir) tam yetkili olarak çok uluslu gücün komutanlığını yapmasıdır.

Türkiye, Yugoslavya krizine müdahale eden çok uluslu güce de katkıda bulunmuştur. Alay büyüklüğünde (1460 kişilik) bir görev kuvveti, 4 Ağustos 1993'ten itibaren UNPROFOR kapsamında görev yapmıştır. Bu kuvvet, Dayton Barış Anlaşması'nın uygulanması görevinin NATO'ya verilmesi üzerine, Türk Barış Gücü takviye edilerek tugay düzeyine çıkarılmış ve 20 Aralık 1995'ten itibaren de IFOR / SFOR kapsamında görev yapmaya başlamıştır. 13 Temmuz 1992'den 2 Ekim 1996'ya kadar Bosna-Hersek'teki barışı koruma harekâtı çerçevesinde icra edilen 'Sharp Guard Harekâtı'na, 18 firkateyn / muhrip, 2 denizaltı, 4 akaryakıt gemisi ve yaklaşık beş bin personel ile katkıda bulunulmuştur. BM'nin Bosna-Hersek hava sahası üzerindeki uçuş yasağını uygulamak amacıyla, Nisan 1993'ten Aralık 1995'e kadar NATO'nun gerçekleştirdiği 'Deny Flight Harekâtı'na, 18 uçaklık bir F-16 filosu, İtalya'nın Ghedi Üssü'nden katılmıştır. Türkiye ayrıca, Adriyatik'te STANAVFORMED'de (Akdeniz Daimî Gücü) bulunan bir firkateyn ve MCMFORMED'de (Akdeniz Daimî Mayın Gücü) bulunan bir mayın avlama gemisi ile barışı koruma harekâtı desteklemiştir (*Savunma ve Havacılık*, 1998c: 16).

Arnavutluk'ta 1997 başında yaşanan banker skandalı sonrasında ülkenin kaosa girmesiyle üzerine oluşturulan BM çok uluslu gücüne Türkiye, 16 Nisan 1997 – 1 Ağustos 1997 tarihleri arasında, bir Deniz Piyade Tabur Görev Gücü (779 personel) ile katılmıştır (*Savunma ve Havacılık*, 1998c: 16). Türkiye, NATO'nun, Kosova'da 24 Mart 1999'da başlattığı hava harekâtına, Ghedi Üssü'nde konuşlanan on uçağıyla katılmış; bu uçaklar, iki bin saatten fazla harekât uçuşu gerçekleştirmişlerdir.

Soğuk Savaş sonrası oluşan uluslar arası ortamda Türkiye, çok sayıda TSK mensubunu, 'uluslar arası gözlemci' statüsünde görevlendirmektedir. Körfez Savaşı sonrası, Irak-Kuveyt sınırında oluşturulan UNIKOM'a (BM Askerî Gözlemci Grubu), Türkiye, 21 Mayıs 1991'den beri 57 subayla katkıda bulunmuştur. Burada, hâlen altı subay görev yapmaktadır. 15 Ekim 1994 tarihinden bu yana UNOMIG'de (BM Gürcistan Gözlemci Grubu) beş subay görevlendiren Türkiye, AGİT Gürcistan Gözlem Misyonu'nda da personel bulundurmaktadır. Doğu Timor'da, *BM Geçici Yönetimi* bünyesinde oluşturulan UNTAET'e (Askerî Gözlemciler Grubu) 1 Şubat 2000'den beri iki subayla katkı sağlamaktadır. Türkiye Batı Şeria'da Hebron'un (El Halil) İsrail kuvvetlerince boşaltılarak, Filistin Ulusal Yönetimi'ne devredilmesini izlemek amacıyla oluşturulan ve her iki tarafın da (İsrail ve Filistin) isteğı üzerine, 1 Şubat 1997 tarihinden beri katıldığı TIPH (Hebron'da Geçici Uluslar arası Mevcudiyet) gözlemcilik görevinde de hâlen 12 Türk personel görev yapmaktadır. Hâlihazırda, AGİT Kosova Denetim

Misyonu'nda dört, AGİT gözlemcilerinin tahliyesiyle ilgili olarak Makedonya'da görev yapan olarak Makedonya Tahliye Kuvveti'nde beş, Kosova Denetim Koordinasyon Merkezi'nde de yedi Türk subayı görev yapmaktadır²¹.

Türkiye'nin, gerek BM gerekse NATO vb. diğer uluslar arası örgütler bayrağı altında, hem uluslar arası üyeliklerin kendisine getirdiği yükümlülüklerin, hem de ulusal çıkarlarının gerektirdiği oluşum ve faaliyetlere katılımı, büyük bir olasılıkla, yakın gelecekte de sürecek gibi görünmektedir. Nitekim Türkiye, bu konuda istekli ve iddialıdır.²² Ayrıca, uluslar arası ortamın koşulları da, Türkiye'nin bu katılımlarını hem zorunlu kılmakta hem de kolaylaştırmaktadır. Soğuk Savaş sonrası dönemde, uluslar arası müdahalelerin büyük oranda Balkanlar'da gerçekleştirildiği, Türkiye'nin katılımlarının da ağırlıklı olarak bu coğrafyada söz konusu olduğu göz önüne alınacak olursa, Türkiye açısından bu katılımların özel bir anlam taşıdığı söylenebilir. Bozzo ve Ragonieri'ye göre (1995: 268), "uluslar arası aktörler, Soğuk Savaş döneminde olduğunun tersine, kendi siyasal güçlerine ve tarihsel ve jeopolitik konumlarına daha uygun olan rolleri üstlenmek eğilimindedirler." Türkiye'nin de, bir uluslar arası aktör ve bir bölgesel güç olarak, kendini ifade etmeye çalıştığı söylenebilir. Balkanlar'ın sahip olduğu tarih, jeostratejik konum ve demografik yapı Türkiye'nin bölgeye duyarsız kalmasını olanaksız kılacak niteliklere sahiptir. Nitekim Balkanlar, Soğuk Savaş sonrasında Türkiye'nin çevresinde oluşan güç boşluğu içinde yer alan ve Türkiye'nin bölgesel bir güç olarak belirip doldurmaya çalıştığı alanlardan biri olmuştur (Uzgel, 1998: 403). Konu, Balkanlar'la sınırlandırılmadan değerlendirildiğinde de, Türkiye'nin kimliği ön plâna geçmektedir. Fuller ve Lesser (1996: 154) Soğuk Savaş sonrasında gerçekleştirilen ve halen süren BM barış harekâtlarının çoğunluğunun bir Müslüman ülkede ya da Müslüman çıkarlarını doğrudan ilgilendirdiği ve bu nedenle de, büyük ihtimalle Müslüman ülkelerin barış gücüne asker sağlamaları yönündeki talepleri ön plâna çıkaracağı noktasından hareketle, Pakistan ve Mısır gibi ülkelerle birlikte Türkiye'yi, "kültürel ve politik faktörlerin ağırlıkta olduğu durumlarda" başrolü üstlenmeye son derece uygun olarak görmekteyiz.

2.4. Askerî araçların sonuç alıcı biçimde kullanılması

Devletler dış politika amaçlarını gerçekleştirmek için çeşitli araçlar kullanırlar. Bunlardan askerî araçlar –diğer araçlarla sonuç alınamaması durumunda– son kertede başvurulacak araçlardır.²³ Genel olarak, Türk dış

²¹ Bk. <http://www.tsk.mil.tr/genelkurmay/uluslararası/turkiyebaris.htm> ve Savunma ve Havacılık, 1998c: 16-7.

²² Bu yönde bir niyetin ifadesi için bk. Ulusal Strateji (1999c: 23-5).

²³ Devletlerin dış politikada sahip oldukları askerî araçlar hakkında geniş bilgi için bk. Sönmezoğlu (1995: 335-407).

politikasında bu araçların çok fazla tercih edildiği söylenemez. Fakat 1990'lı yıllarda, askerî araçların dış politikada eskisine göre daha fazla kullanılması söz konusu olmuştur. Bu dönemde, farklı askerî araçları içeren biçimde *zorlayıcı diplomasi*nin, Türk dış politikasında, etki yaratmaya ve sonuç almaya yönelik bir biçimde kullanıldığı görülmektedir. Zorlayıcı diplomasi, *askerî-diplomatik strateji*²⁴ olarak tanımlanabilecek bir kesişme noktasına işaret etmektedir. Bu strateji, en sade anlatımla, güç kullanma tehdidi ile desteklenen diplomatik bir strateji olarak tanımlanabilir. Caydırıcılıktan temel farkı, caydırıcılığın, karşı tarafı yapmak istediği bir eylemden vazgeçirmeye çalışmasına karşılık, zorlayıcı diplomasi, karşı tarafın davranışını istenilen biçimde yönlendirmeyi hedeflemesidir (Ayman, 2000: 39). Son yıllarda, Türk dış politikasında Ordu'nun, girişim üstünlüğüne sahip olduğu belki de en önemli olay, PKK lideri Abdullah Öcalan'ın yakalanması süreci olmuştur. Bu sürecin özellikle ilk dönemi, Türk dış politikasında zorlayıcı diplomasi, somut bir örneğini de oluşturmaktadır. 16 Eylül 1998'de Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Atilla Ateş'in, Türkiye-Suriye sınırına çok yakın bir yerde, Reyhanlı'da (Hatay) yaptığı ve Suriye'yi uyaran ve gerekirse askerî güç kullanılabileceğine işaret eden konuşmasıyla başlayan bir süreç sonunda, Öcalan Suriye'yi terk etmiştir. Türkiye ile Suriye arasında yaşanan kriz süresince, Ordu kimi zaman doğrudan, kimi zaman da dolaylı olarak ve önemli derece belirleyici bir rol oynamıştır.²⁵

Türkiye ile Yunanistan arasında, 1996 yılı başında yaşanan Kardak Krizi²⁶, Türkiye'nin asker kullanmak zorunda kaldığı bir dış politika sorunu olmuştur. Kriz, bilinen diplomatik yollarla sonuçlandırılmamıştır. Fakat Türkiye, askerî gücünü, Yunanistan'ı savaş yolunda ilk adımı atmaya mecbur kılacak biçimde de kullanmamıştır. Yine de, krizin bir savaşa neden olmadan atılmasına karşın, Türkiye'de bir 'galibiyet',

²⁴ Klâsik anlamda *askerî strateji*, askerî kuvvetlerin belli askerî hedefler üzerine en etkili şekilde kullanılmasını içermektedir. *Diplomatik strateji* ise, askerî hedeflere odaklanan klâsik anlamdaki askerî stratejinin aksine siyasal hedeflere nasıl ulaşılacağı üzerinde odaklanmaktadır. Ancak, pratikte bu ikisi arasındaki net bir ayrımdan söz edilmesi de güçtür. Çünkü, diplomasi, içinde askerî kuvvetlerin de yer aldığı çeşitli kaynakların hasmın davranışını istenilen yönde etkileme faaliyeti olduğundan, karşı tarafı ikna etme, yatıştırma, motive etme ve gerektiğinde taviz verme gibi unsurların yanı sıra zorlayıcı tehditler ve eylemleri de kapsayabilmektedir (Ayman, 2000: 38-9).

²⁵ Aynı yönde bir görüş için bk. Özcan (1998d: 83).

²⁶ 27 Aralık 1995 tarihinde, bir Türk gemisinin Bodrum açıklarında kayalıklara oturması, bu kayalıkların kime (Türkiye'ye mi? Yunanistan'a mı?) ait olduğu tartışmasını başlatmıştır. Tartışma sürecinde, kayalıklar, Yunan sahil güvenlik botlarıyla kuşatılmış ve kayalıklara Yunan bayrağı çekilmiştir. Türkiye, Yunanistan'ı Türk karasularındaki askerlerini ve gemilerini en kısa sürede çekmesi konusunda uyarılarda ve çeşitli diplomatik girişimlerde bulunmuşsa da sonuç alamamıştır. Bunun üzerine, 31 Ocak 1996 tarihi gece yarısında TSK'ye bağlı SAT (Sualtı Taarruz Timleri) komandoları Kardak'a bitişik bir kayalığa çıkartma yapmış, ABD'nin de araya girip, baskı yapmasıyla adadaki Yunan bayrağı indirilmiş ve kayalık etrafındaki gemiler çekilmiştir (Ayman, 1998: 114). Kardak krizinin geniş bir incelemesi için bk. Ayman (1998).

Yunanistan'da ise bir 'mağlubiyet' psikolojisi yarattığı gözlemlenmiştir (Ayman, 1998: 115-7).

1998 yılında, yine Türkiye ile Yunanistan/Güney Kıbrıs Rum Yönetimi arasında aylarca süren füze krizi de, bu anlamda bir başka örnek olaydır. S-300 füzelerinin Güney Kıbrıs'a konuşlandırılması çabası ve Türkiye'nin buna karşılık gösterdiği tepkiyle doğan kriz,²⁷ konuşlandırma kararından vazgeçilmesiyle sonuçlanmıştır. Kriz sürecinde Türkiye, zorlayıcı diplomasinin yanı sıra, aynı düzeyde karşılık ve taahhütlerin vurgulanması stratejilerini de kullanarak başarılı bir karma kriz yönetimi stratejisi ortaya koymuştur (Ayman, 2000: 51).

Türkiye'nin, 1990'lı yıllarda dış politikada güç kullanma / askerî araçlara başvurma stratejisi izlediği olaylar, en fazla Yunanistan'la ilgili olmuştur. Fakat diğer yandan, 1999 yaz ve sonbaharında Türkiye ve Yunanistan'da meydana gelen depremler sırasındaki karşılıklı yardımlaşma sonucu, iki ülke arasında bir 'yumuşama' görüntüsü ortaya çıkmıştır. Ancak, bu 'dostluk havası'nın abartılı olduğu söylenebilir. Zira, Türkiye ile Yunanistan'ın birbirlerine karşı taşıdıkları düşüncelerin ve tavırlarının, Soğuk Savaş sonrası dönemde fazla bir değişikliğe uğradığını söylemek mümkün değildir. Bununla birlikte, Yunan karar alıcılarının tehdit algılamalarında daha 'realist' davranmaya başladıkları düşünülebilir. Özellikle, Türkiye'nin son yıllarda bölgedeki en önemli askerî güç durumuna gelmesi ve dış politikasında askerî araçların daha fazla ve sonuç alıcı biçimde kullanılmasının, Yunan karar alıcılarının, dış politikalarını gözden geçirmeye zorlamış olması, daha büyük bir olasılık olarak görünmektedir.

Bütün bu gelişmeler karşısında, Türkiye'nin dış politikasında askerî güce başvurusu konusunda getirilen eleştiriler de söz konusu olmaktadır. Örneğin, Aydın'a göre (2001: 56) Türkiye'nin artan askerî gücünü savunmadan saldırıya dönüştürmesi ve bir tehdit unsuru olarak kullanması beraberinde başka sorunları da getirecektir. Suriye'yle 1998'de yaşanan krizde görüldüğü üzere, Türkiye'nin artan askerî gücünü komşularıyla ilişkilerinde bir ikna / tehdit unsuru olarak kullanmaya devam etmesi, Türkiye'nin en çok önem verdiği alanda (AB'yle ilişkiler) olumsuzluklar doğuracaktır. Yeni dönemde uluslar arası ilişkilerde güç kullanma tehdidi, özellikle de Avrupa sistemine dahil olmak isteyen bir Türkiye için, artık kabul edilebilir bir şey değildir.

2.5. Ordu'nun dış politikada kamuoyu yaratma çabası

Askerî yapının, dış politikanın oluşturulmasında etkili olmasına ilişkin veri kabul edilebilecek bir durum da, askerî yetkililerin zaman zaman kamuoyunu muhatap almalarıdır. Kamuoyu, kimi zaman, askerî makamlar

²⁷ S-300 füze krizi konusunda geniş kapsamlı bir değerlendirme için bk. Ayman (2000).

ve kişilerce yapılan açıklamalarla bilgilendirilmeye çalışılmaktadır. Genelkurmay Başkanlığı tarafından yapılan açıklamaların dışında, basına yapılan açıklamaların, kimler tarafından yapıldığını her zaman kesin olarak anlamak mümkün değildir. Bununla birlikte, genellikle “üst düzey bir Genelkurmay yetkilisi” vb. ifadelerle rastlanmaktadır. Açıklamalarda sıklıkla dış politika ve ulusal güvenlik politikası eşanlı olarak kullanılmakta, askerî tehdit algılamaları ulusal güvenlik kavramını örtecek kadar geniş kapsamlı olarak ele alınabilmektedir. Böylece, analitik düzeyde dış politika kavramı, askerî tehdit algılamalarına indirgenmektedir (Özcan, 1994: 300).

Türkiye’de Ordu mensuplarının, herhangi bir konuda komuta kademesinin bilgisi dahilinde olmayan, sözlü ve yazılı açıklama yapması, görüş bildirmesi, olanaksız gibidir.²⁸ TSK İç Hizmet Kanunu Yönetmeliği’nin 128. maddesinin (d) fıkrasına göre, “Askerî şahıslar, müsaadesiz olarak, basın, yayın organ ve mensuplarına hiçbir surette beyanat veremezler.” Dolayısıyla, kamuoyuna, her rütbede yapılan açıklamalar ve görüş bildirmelerin, Ordu’nun görüşlerini yansıttığı söylenebilir.²⁹ Türkiye’de muvazzaf askerlerin, kamuya açık yayın organlarında yayın yapmaları, son derece ender rastlanılabilecek bir durum olmakla birlikte, Ordu’nun kimi zaman bu yolla görüşlerini açıkladığı da görülmektedir. Örneğin, Suriye’nin, Türkiye’nin tehdit algılamasında önemli bir yer tuttuğu dönemde yayınlanan bir makalede³⁰ (Cihansız, 1995), Türkiye’nin ve Suriye’nin su potansiyelleri değerlendirilmiş ve iki ülke arasında ‘kuvvet mukayesesi’ yapılmıştır. Makalenin en önemli bölümü ise, Güneydoğu Anadolu Projesi’nin (GAP) askerî bir harekâta etkisi konusundaki değerlendirmedir.

Ordu’nun ulusal güvenlik ve dış politika alanlarında kamuoyu yaratmaya çalışmasının önemli örneklerden biri, 1998 yılında

²⁸ Örneğin, Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Çevik Bir, ABD’de Amerikan-Türk Konseyi’nde yaptığı konuşmada, İran’a yönelik ağır suçlamalarda bulunmuş, buna ilişkin olarak, o sırada İsrail’de bulunan Genelkurmay Başkanı Orgeneral İsmail Hakkı Karadayı da, Bir’in söylediklerinin “bilgisi dahilinde” olduğunu ifade etmiştir (*Hürriyet*, 27 Şubat 1997).

²⁹ Örneğin Harp Akademileri Komutanlığı’nın yayınladığı kitapların önsözlerinde, “Kitapta belirtilen düşünce ve yorumlar yazarına ait olup kabul edilebilir bir yaklaşım olup Harp Akademileri Komutanlığının resmi görüşünü yansıtmamaktadır. İlgililerin istifadesine sunulur.” (Harp Akademileri Komutanlığı, 1996a: III) biçiminde ifadeler yer almaktadır. Ancak, bu durumun gerçeği yansıttığını söylemek zordur. Örneğin, bu yayının önsözünün altında Harp Akademileri Komutanı’nın imzası vardır. Ordu’nun, kendi basımevlerinde bastığı, en yüksek düzeydeki komutanlarının önsöz yazdığı bir kitapta belirtilen ve muvazzaf bir askerinin sahip olduğu görüşleri paylaşmaması mümkün değildir. Kaldı ki, düşünce ve yorumlar yazara ait olmakla birlikte, ‘kabul edilebilir’ olarak değerlendirilmektedirler. Harp Akademileri Komutanlığı’nın yayınladığı kitapların, genellikle, kapakta yazar adı olmaksızın yayınlanması da, kitaba, dolayısıyla belirtilen görüşlere sahip çıktığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

³⁰ Makale, “Kurmay Albay” imzasıyla ve Genelkurmay Başkanlığı’nın izniyle yayınlanmıştır.

yayınlanmaya başlanan *Ulusal Strateji*³¹ dergisidir. Türkiye’de, savunma sanayi, askerî denizcilik, askerî havacılık vb. konularda yayınlar söz konusu ise de, bu kadar ‘askerî’ bir derginin ilk kez yayınlandığı söylenebilir. Ordu’nun, ilk kez, bu kadar açık ve büyük bir biçimde destek verdiği ve kendini ortaya koyduğu bir yayın söz konusudur. Dergi, bir sivil şirket³² tarafından yayınlanmakla birlikte, dergi yönetiminde yer alan kişilerin hemen tamamı emekli askerlerdir.³³ Ağırlıklı olarak emekli, fakat küçümsenemeyecek sayıda da muvazzaf askerinin görüşlerinin yer aldığı derginin, ulusal savunma ve dış politika konusunda askerî bakış açısına sahip bir kamuoyu yaratma aracı olduğu söylenebilir. Derginin amacı, önemli derecede, ilk sayısında, Genelkurmay 2. Başkanı Orgeneral Çevik Bir’in (1998: 6) imzasıyla yayınlanan makalede açıklanmıştır:

Türkiye ... , dünyanın en problemlili ve çeşitli menfaatlerin çatıştığı bir bölgesinde yer almanın, ulusal savunması ile hak ve menfaatlerin korunmasına getirdiği ilave yükümlülüklerin tam bilincinde olarak, kendi öz kaynaklarına dayalı savunma sanayini geliştirme ve dışa bağımlılığını asgariye indirme yolunda çok önemli adımlar atmıştır. Bu çabalarımızı, bilimsel ve teknolojik gelişmeleri yakından takip ederek ve yeni teknolojiler üreterek devam ettirmek zorundayız. Sürdürülebilir bir büyüme ortamı yaratarak ileri teknolojinin kullanılması ve geliştirilmesi, konu ile ilgili her düşüncenin, girişimin ve incelemenin titizlikle değerlendirilmesi ve hayata geçirilmesi ile mümkün olacaktır.

Bu amacın ötesine geçen bir iddia da, derginin Türk siyasal ve askerî karar alıcılarını etkilemek gibi bir işlevi olduğunun savunulmasıdır.³⁴ Derginin kapağında, “karar vericilerin dergisi” ifadesinin bulunması, bu iddianın önemli bir göstergesi olsa gerektir. 19 Mayıs 1998 tarihinde yayınlanmaya başlanan derginin, piyasaya çıkış tarihi de bir rastlantı

³¹ İlk üç sayısında *Savunma* adıyla çıkan dergi, 4. sayısından itibaren adını *Ulusal Strateji* biçiminde değiştirmiş ve buna gerekçe olarak da, bir başka dergiyle karıştırılmasını önlemeyi göstermiştir (*Ulusal Strateji*, 1999a: 3). Ancak, derginin genel yaklaşımı göz önüne alındığında, bu değişikliğin daha ‘iddialı’ olmak amacını taşıdığı düşünülebilir.

³² Söz konusu şirket, her yıl Ankara’da gerçekleştirilen Uluslar arası Savunma Sanayi ve Sivil Havacılık Fuarı’nı düzenleyen CNR Uluslar arası Fuarçılık A.Ş.’dir.

³³ Derginin Yayın Kurulu Başkanı, eski Deniz Kuvvetleri Komutanı Emekli Oramiral Vural Bayazıt’dır. İlk sayıda altı kişiden oluşan Yayın Kurulu’nda ise, Kara Kuvvetleri Eski Komutanı Emekli Orgeneral Necdet Öztörün; Deniz Kuvvetleri Eski Komutanı Emekli Oramiral Güven Erkaya (ölüm nedeniyle 14. sayıdan itibaren yer almamaktadır); Harp Akademileri Eski Komutanı Emekli Orgeneral Kemal Yavuz; Ege Ordusu ve 3. Ordu Eski Komutanı ve Millî Güvenlik Kurulu Eski Genel Sekreteri Emekli Orgeneral Doğan Bayazıt (ölüm nedeniyle 9. sayıdan itibaren yer almamaktadır); 2. Taktik Hava Kuvvet Eski Komutanı Emekli Hava Korgeneral Şadi Ergüvenç ve Hava Kuvvetleri Eski Komutanı Emekli Hava Orgeneral Ahmet Çörekçi ile gazeteci Özcan Ercan’ (10. sayıda ayrılmıştır) Emekli Orgeneral, Genelkurmay Eski 2. Başkanı ve 1. Ordu Eski Komutanı Çevik Bir (8. sayıdan itibaren) ve Emekli Büyükelçi Nüzhet Kandemir (8. sayıdan itibaren) yer almaktadır.

³⁴ Derginin 10. sayısında İngilizce olarak “decision makers’ magazine” biçiminde bir yan logo kullanılmıştır. 11. sayıdan itibaren ise bu, Türkçe olarak “karar vericilerin dergisi” biçiminde yer almaktadır.

değildir. Nitekim, bu tarihin özellikle seçilmiş olduğu, derginin ilk sayısının önsözünde “19 Mayıs ... Bağımsız, Lâik, Demokratik ve Sosyal Hukuk Devleti Türkiye Cumhuriyetinin ilk temel taşının atıldığı ve Hürriyet meşalesinin yakıldığı tarihtir.” (*Savunma*, 1998a: 2) biçiminde belirtilmiştir. Derginin, 28 Şubat’ın henüz sıcaklığını koruduğu söylenebilecek bir tarihte yayımlanması, oldukça dikkat çekicidir. Derginin kadrosunu oluşturan askerlerin bir kısmı, 28 Şubat sürecinde Ordu’da görev yapmıştır. Emekli Oramiral Güven Erkaya ise, söz konusu tarihli MGK kararlarının altında, Deniz Kuvvetleri Komutanı olarak imzası olan kişilerden biridir. 28 Şubat kararlarının, yalnızca iç değil, dış boyutu da söz konusudur. Bu boyut dikkate alındığında, derginin, kamuoyunun, savunma ve dış politika konularında da yönlendirilmesi işlevini üstlendiği söylenebilir. Nitekim, dergide ele alınan birçok dış politika sorunu, kronikleşmiş fakat aynı zamanda güncel nitelikli konulardır. Bu anlamda, Türk Boğazları (Erkaya, 1998; Erkaya, 1999), Ege (*Savunma*, 1998c; Erkaya, 2000), Kürt sorunu ve PKK (Bayazıt, 1999; Ergüvenç, 1999a), Türk-Yunan ilişkileri (Ergüvenç, 1999b), AB (Bir, 2000b; Bir, 2000c), Ermeni meselesi (Yavuz, 2000) gibi konular üzerine yapılan incelemeler dergide yer almıştır.

3. Türk dış politikanın askerileşmesinin nedenleri

3.1. Anayasal ve kurumsal yapı

Türkiye’de askerî yapının ulusal güvenlik ve dış politika alanlarındaki etkisini inceleyebilmek için, bu yapının rejim içindeki yerini saptamak gerekir. Bu saptama, bu çalışma kapsamının oldukça dışına taşacak bir hacme sahiptir. Fakat, en azından denilebilir ki, askerî yapının Türkiye’de devlet sistemi içindeki yeri, oldukça ayrıcalıklı ve ağırlıklıdır. Türkiye’deki savunma ve güvenlik yapılanmasına anayasal düzeyde bakıldığında, Batılı ülkelerle uyumayan bir durum görülmektedir. Batı’daki savunma ve güvenlik yapılanması sivil otorite üzerine kuruludur. Savunma ve güvenlik konularında son sözü siyasal iktidar söylemektedir. Askerlerin savunma ve güvenlik konularına katılımı, siyasal iktidarın izin verdiği ölçüde, siyasal iktidarın talepleriyle sınırlı, siyasal iktidara yardımcı olmak ve yol göstermek biçiminde olabilmektedir. Ordunun da, siyasal iktidarın savunma ve güvenlik konularında aldığı kararları uygulamak gibi klâsik bir görevinin olduğu kabul edilmektedir.³⁵ Türk siyasal sisteminde ise, siyasal iktidarın

³⁵ Bu konuda, geniş kapsamlı bir tartışma ve öneriler için bk. Öztürk (1997: 44-94). Öztürk’e göre, Batı ile uyumayan Türkiye’ye özgü bu durumun, Türkiye’nin ulusal çıkarları ile bağdaşıp bağdaşmadığı tartışmaya açıktır. Ancak, Türkiye’nin karşı karşıya bulunduğu mevcut ve olası potansiyel tehdit ve riskler nedeniyle, Türkiye’nin savunma ve güvenlik konularında, hem hızla karar almasının hem de bu kararları yine hızla uygulamaya geçirmesinin, yaşamsal bir zorunluluk olduğu bir gerçektir. Bu konuda gerekli olan yeniden yapılanmanın, ancak, bu durumdan hareketle gerçekleştirilmesi söz konusu olabilir (Öztürk, 1997: 98).

savunma ve güvenlik konularındaki hareket serbestisi oldukça kısıtlanmıştır (Öztürk, 1997: 97-8). Öte yandan, Türkiye gibi ‘ulusal çıkar’ın belirlenmesinde ordunun liberal Batı demokrasilerinde olduğundan daha ağırlıklı konumda bulunduğu bir ülkede, yürütme ile Genelkurmay Başkanlığı arasındaki fikir ayrılıklarının Ordu’nun vizyonuna karşı çıkanları yerinden etmeye yönelik çabaları beraberinde getirme riski her zaman mevcuttur (Aydın, 2001: 51)³⁶.

Türkiye’de, ulusal güvenlik sisteminin merkezinde Genelkurmay Başkanlığı ve onun denetimi altında bulunan MGK Genel Sekreterliği teşkilatının bulunduğu söylenebilir (Özcan, 1998d: 68). MGK Genel Sekreteri, Orgeneral rütbesinde bir askerdir ve teşkilat ağırlıklı olarak askerî bir yapılanmaya sahiptir. 1982 Anayasasının MGK ile ilgili 118. maddesi doğrultusunda çıkarılan, 2945 sayılı MGK Kanununda ‘Millî Güvenlik’ şöyle tanımlanmaktadır: “Millî Güvenlik, devletin anayasal düzeninin, millî varlığının, bütünlüğünün, milletlerarası alanda siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik dahil bütün menfaatlerinin ve ahdi hukukunun her türlü iç ve dış tehditlere karşı korunmasını ifade eder.” Buna ek olarak, ‘Millî Güvenlik Siyaseti’ ile ilgili 2nci madde (b) fıkrasında da, “Devletin millî güvenlik siyaseti; millî güvenliğin sağlanması ve millî hedeflere ulaşılması amacı ile Millî Güvenlik Kurulu’nun belirlediği görüşler dahilinde, Bakanlar Kurulu tarafından tespit edilen iç, dış ve savunma hareket tarzlarına ait esasları kapsayan siyaseti ifade eder.” denilmektedir. Ülman’ın da (1998: 105) vurguladığı biçimde, hem ulusal güvenlik hem de ulusal güvenlik politikası tanımlarının, Anayasada değil de, atıf yoluyla, askerî kanadın merkezi konumuna sahip olduğu bir kuruluşun kanununda yer alması dikkat çekicidir. Zira, ulusal güvenlik ile ilgili tanımların sınırları, ülkenin tüm siyasal etkinliklerini kapsayacak ölçüde geniş tutulmuştur. Bu geniş tanımlama yöntemi, sonuçta iç politika / dış politika / ulusal güvenlik politikası / savunma politikası gibi birçok farklı kavramın birbirine karışmasına yol açabilecek yasal zemini hazırlamaktadır.

Yine, 1990’lı yılların sonlarında, siyasal karar alma sürecine, askerî yapının müdahalesini arttıran bir olay daha söz konusu olmuştur. 28 Şubat 1997 tarihli MGK kararlarının altında imzası olan ve diğer kuvvet komutanlarına göre oldukça ön plâna çıkan Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Güven Erkaya, 30 Ağustos 1997’de emekli olmasından sonra, ANAP-DSP-DTP koalisyon hükümetinde, kendisine Büyükelçi unvanı verilerek Başbakanlık Başdanışmanlığı görevine getirilmiştir. Erkaya’nın bu göreve getirilmesinin gerekçesi olarak, son yıllarda güncellik kazanan ‘Boğazlar’ konusundaki uzmanlığı olarak açıklanmıştır. Boğazlar

³⁶ 2000’li yılların Türkiye’sinde yeni bir müdahaleyle Ordu’nun aktif siyasete dönme olasılığı düşükse de, bu olasılığın varlığı bütünüyle göz ardı edilmemelidir (Aydın, 2001: 51). Zira, bir askerî müdahale, en azından hükümeti / iktidarı değiştirmeyi amaçlıyorsa, 28 Şubat 1997 tarihli MGK kararlarının, 12 Mart 1971 askerî muhtırasından farklı olduğunu söylemek için çok fazla neden yoktur.

konusunun, son yıllarda, Türk dış politikasında önemli bir yer tutması bir gerçekse de, Erkaya'nın bu göreve getirilmesinde, daha önceki pozisyonunun daha etkili olduğu söylenebilir. Ordu'nun iç tehdit (irtica) ile dış tehdidi (İran) birbiriyle ilişkili olarak gördüğü bir dönemde, MGK üyesi olarak bu saptamayı yapan ve kamuoyuna sunan kişilerden biri olarak, Erkaya'nın bu özelliğinin diğer nedenlerden daha etkili olduğu düşünülebilir.

3.2. Algılama

Türkiye'de, ulusal güvenlik / ulusal savunma ve dış politika ile ilgili 'askerî' ya da askerî görüntü veren hemen tüm kurumlar, neredeyse aynı söyleme sahiptirler. Bu kapsamda değerlendirildiklerinde, MGK, MSB (Millî Savunma Bakanlığı) ve MİT (Millî İstihbarat Teşkilatı) anayasal ve yasal düzeyde, ağırlıklı olarak birer sivil / siyasal kuruluş olmalarına karşın, fiilî olarak askerî bir görüntüye sahiptirler. Dış İşleri Bakanlığı ise, askerî bir görüntüye ve yapıya sahip olmamakla birlikte, çok da farklı bir yaklaşıma sahip değildir.

Türkiye'de dış politika ile ulusal güvenlik politikası kavramları sıkıca örtüşmüş durumdadır. Bu durum, uluslar arası gerginlik kriz anlarında daha da belirginleşerek, bu politikaların alanlarına ilişkin ayrımların belirsizleşmesine yol açmaktadır. Ulusal güvenlik, neredeyse yalnızca ülkeye yönelik askerî tehdidin caydırılması olarak algılanmaktadır. Dolayısıyla, güvenliğin yalnızca askerî değil, siyasal, ekonomik, çevresel, insan haklarına ilişkin vb. boyutlarının da bulunacağı, genelde gözden kaçırılmaktadır (Özcan, 1994: 294-5). Bununla birlikte, bu boyutların farkında olduğu bazı zamanlar da söz konusudur. Örneğin, Türkiye, Soğuk Savaş sonrasında, içinde bulunduğu bölgelerde yaşanan olaylar sonucu, yoğun kitlesel göçlere maruz kalmıştır. Bu anlamdaki en önemli olay, Körfez Savaşı'nın hemen sonrasında, Kuzey Irak'tan kaynaklanan göçtür. Körfez Krizi sürerken, Aralık 1990'da Genelkurmay Başkanlığı görevinden istifa eden Orgeneral Necip Torumtay (1996: 81-3), daha sonraki yıllarda Kuzey Irak'tan göçü değerlendirirken, güvenliğin bu yeni boyutuna işaret etmiştir:

1991 Baharında 500.000'e yakın sivil insan Türkiye sınırlarını bir çığ gibi aşarak evleri, tarlaları ve rast geldikleri işlerine yarar her şeyi talan ve tahrip ederek topraklarımızı işgale teşebbüs etmiş ve [Birleşmiş] Milletlerce önlem alınmıncaya kadar bu yerlerde kalarak trajik sahneler sergilemişlerdir. Bir tarafta insan haklarının korunması ve diğer tarafta da bir ülkenin güvenliği, bütünlüğü ve yaşama hakkının savunulması gibi ikinci plana itilemeyecek çok haklı ulvî bir görevin bulunması, bu yeni tecavüz biçimi karşısında çok duyarlı ve karmaşık sorunlar ortaya çıkarabilecektir.

Bu gibi durumlara karşı İnsan Hakları / Meşru Müdafaa dengesini sağlayabilecek çeşitli formüller ve önlemler bulunabilir ve çok önceden de

bulunmalıdır.³⁷ Bütün uyarılara rağmen vatan topraklarına zorla ayak basmanın son karşılığı silahlı ve hemen hemen bütün dünyada uygulanan da budur.

Türkiye'nin izlemesi gereken dış politika üzerine yapılan askerî değerlendirmelerde, çoğu zaman iç politika bağlantıları da vurgulanmaktadır. 1990'lı yılların ikinci yarısında yapılan askerî bir değerlendirmeye göre (Harp Akademileri Komutanlığı, 1996a: 106), İran, Türkiye'nin güvenliğini ve rejimini tehdit eden davranışlarda bulunmaktadır. Aynı değerlendirmeye göre, Libya, Türkiye'deki irticaî kesimle yakın ilişki içerisinde bulunmakta ve başta maddî destek olmak üzere her türlü yardımı yapmakta, Suudi Arabistan, irtica eğilimi olan milletvekili ve bürokratlara ilâve hac imkânı sağlayarak, sempati kazanmakta ve irticaî unsurlara maddî destek vermektedir. Bu ülkeler arasında doğrudan teröre destek vermekle suçlanan yalnızca Sudan olmuştur. Yine değerlendirme çerçevesinde, Sudan'ın, Türkiye'deki irticaî kesimle yakın ilişki içerisinde bulunduğu, İslâmî terör örgütlerine destek verdiğinin bilindiği ifade edilmektedir. 1990'lı yılların ortalarında, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Anayasa ile belirlenmiş temel niteliklerini ortadan kaldırmaya yönelik tehdit, bölücü terör ile birlikte irtica" (*Savunma*, 1998b: 21) olarak kabul edilmiştir.³⁸ Bu değerlendirme, bu dönemde askerî kaynaklar tarafından yapılan birçok açıklamada yer almıştır. Örneğin, 11 Haziran 1997'de düzenlenen "İrticaî Faaliyetler" brifinginde, Genelkurmay İstihbarat Başkanı Korgeneral Çetin Saner, irticanın bölücü terör ile birlikte birinci öncelikli tehdit kapsamına alındığını ifade etmiştir (Çiçek, 1997: 34). Bu algılamının bir uzantısı olarak, 28 Şubat 1997'de MGK'da kabul edilen ve "rejim aleyhtarı irticaî faaliyetlere karşı" alınması gereken önlemleri içeren kararlar, iç politikanın yanı sıra, dış politikaya da yöneliktir. Özellikle 'irtica' tehdit ve tehlikesine odaklanan kararların muhatabı, iç muhatabı büyük oranda RP olurken, dış muhatabı da İran olmuştur. Şeriat esaslarına dayalı bir rejimin Türkiye'de kurulması için plânlı olarak maddî ve manevî her türlü desteği sağladığı ifade edilen İran için önlem alınması, kararlar arasında yer almıştır.³⁹

Ülkemizi çağ dışı bir rejimden ve din istismarının sebep olabileceği muhtemel çatışmadan korumak için İran İslâm Cumhuriyeti'nin ülkemizdeki rejim aleyhtarı faaliyet, tutum ve davranışlarına mâni olunmalı, bu maksatla İran'a karşı komşuluk münasebetlerimizi ve ekonomik ilişkilerimizi bozmayacak, fakat yıkıcı ve zararlı faaliyetlerini önleyecek bir tedbirler paketi hazırlanmalı ve yürürlüğe konulmalıdır (*Radikal*, 12 Nisan 1997).

³⁷ Bu önlemlere ilişkin öneriler konusunda bk. Torumtay (1996: 82).

³⁸ Türkiye'nin ulusal güvenliği açısından bir tehdit olarak 'bölücülük' ve 'irtica'yı algılama konusunda bir çalışma olarak bk. Ülman (1998).

³⁹ 28 Şubat 1997 tarihli MGK kararları kamuoyuna açıklanırken bu madde gizli tutulmuştur.

Bununla birlikte, askerî görüş, İran'la ile ilişkilerin bütünüyle kesilmesi gibi önlemleri gündeme getirmemiştir. Tersine, bu konuda eskiden beri ihtiyatlı bir yaklaşım söz konusudur: “İran, Türkiye'nin güvenliğini ve rejimini tehdit eden davranışlarda bulunmadığı sürece, Türkiye-İran ilişkilerinin geliştirilmesinde yarar vardır” (Harp Akademileri Komutanlığı, 1996a: 106).

Askerî yaklaşımın, Türkiye'nin İKÖ (İslâm Konferansı Örgütü) ile ilişkilerini⁴⁰ ise, rasyonel / pragmatist bir anlayışla değerlendirildiği söylenebilir. Bu bağlamda, İKÖ üyelerini bir araya getiren unsurun İslâm olduğu açık olmasına karşın, bu hareket, dinsel değil siyasal bir hareket olarak görülmektedir. İKÖ'nün giderek yararlı ve az çok etkin, gelecek için de göz ardı edilemeyecek güçte bir kuruluş olduğunu kanıtlandığı düşünülmekte; buradan hareketle de, Türkiye'nin, İslâm ülkeleriyle arasındaki yaklaşıma, dayanışma ve işbirliğinden yararlı çıkacağı savunulmaktadır (Harp Akademileri Komutanlığı, 1996a: 116-9). Denilebilir ki, İKÖ konusunda, Türk siyasal karar alıcılarının genelde sahip oldukları yaklaşımı, askerî yapı da paylaşmaktadır.

Türkiye'nin izlemesi gereken dış politika konusunda yapılan askerî değerlendirmeler kararlı ve net olmakla birlikte, genellikle ön yargısız ve iddialı olmaktan uzaktırlar. Bu yaklaşım, Türk siyasetinin sahip olduğu popülist söyleme ters düşmektedir. Örneğin, özellikle son yıllarda Türk siyasal söyleminde çok yaygın olan ‘bölgesel lider olmak’ iddiasının, Ordu tarafından çok da fazla paylaşılmadığı söylenebilir. Ortadoğu'ya yönelik olarak, Türkiye'nin sahip olması gereken dış politikanın esasları konusundaki askerî bir çalışmaya göre (Harp Akademileri Komutanlığı, 1996a: 110), “Türkiye'nin, Orta Doğu'da lider ülke olma yönünde gayret göstermesi hem *gereksiz* hem de *sakıncalı* bir davranış olacaktır. Ancak, ulusal çıkarlarımızı korumada ödün vermeden, bölge barışının tesisi ve sürdürülmesi esasına dayanan bir politikanın tesbiti ve uygulanmasının yararlı olacağı değerlendirilmektedir.” İzlenmesi gereken dış politika konusunda yapılan askerî değerlendirmeler, kimi zaman şaşkıncı biçimde radikal öneriler de getirebilmektedir. Örneğin aynı askerî yayında, Türkiye'nin Ortadoğu konusunda izleyeceği politikanın esaslarından biri olarak, Ortadoğu ülkelerine yönelik Arapça ve İbranice televizyon yayınları yapılması gerektiği ifade edilmiştir.

Türkiye'de siviller ile askerlerin bir araya geldiği en önemli zemin MGK'dır. Ancak, çeşitli nedenlerden dolayı, MGK, askerî bir görüntü taşımaktadır. Bu, kuruldan çıkan kararlarda da hissedilmektedir. Sahip olduğu söylem de askerî bakış açısından farklı değildir. MGK Genel

⁴⁰ Türkiye'nin İKÖ ile ilişkilerini adlandırmak konusunda tartışmalı bir durum söz konusudur. Türkiye, İslâm Konferansı Yasası'nı imzalamamış, örgüte katılmak için gerekli hukuksal süreci tamamlamamış, üyelik yönünde bir devlet iradesi açıklamamıştır (Tanör, 1994: 320). Bununla birlikte, Türkiye, ancak İKÖ üyelerinin sahip oldukları hak ve yükümlülükler sahip durumdadır. Bu bağlamda, ‘aslî üye olmayan’ (Alpkaya, 1991) Türkiye'nin statüsü, ‘fiilî üyelik’ (Soysal, 1984a ve 1984b) olarak tanımlanabilir.

Sekreterliği (1990: 42) tarafından yayınlanan *Devlet'in Kavram ve Kapsamı* başlıklı kitapta, ulusal güvenlik politikasının amacı belirtilmiştir:

Çağdaş devlet anlayışının bütünüyle hakim olacağı bir Millî Güvenlik Politikası ile ülke; uluslar arası ilişkilerde saygın ve güvenilir bir yere sahip olurken; millî varlığının, bütünlüğünün ve uluslar arası alanda siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik dahil bütün menfaatlerinin ve ahdi hukukunun her türlü iç ve dış tehditlere karşı da korunmasının dengesi sağlanmış olmalıdır (Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, 1990: 42).

Millî Güvenlik Kurulu'nun yaklaşımına göre, "millî güvenlik politikasının belirlenmesi; çok büyük araştırma, değerlendirme isteyen, idarî sistem içinde iş birliği ve koordinasyonu ve mutlaka çok özel ihtisas birimi gerektiren; gizliliği ve ivediliği olan" (Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, 1990: 43) bir durumdur. Ancak diğer yandan, "çeşitli baskı gruplarının, özellikle siyasi grupların etkisine maruz kalmaması gereken konular olduğu" da (Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, 1990: 43) bir gerçek olarak kabul edilmektedir.

MSB'nin yaklaşımı da askerî bir söylemden farksızdır. MSB, gerçekte sivil / siyasal bir kurum olmasına karşın, Türkiye'deki fiilî durum, Bakanlığı, neredeyse bütünüyle askerî bir kimliğe ve zihniyete sahip bir niteliğe büründürmüştür. Bakanlık müsteşarının korgeneral rütbesinde bir asker olması ve bakanlığın Genelkurmay Başkanlığı ile aynı binayı paylaşması bile, bakanlığın 'askeriliği'nin göstergesidir. Bakanlık yayını olan *Beyaz Kitapta* (T.C. Millî Savunma Bakanlığı, 1993: 25-6), Türkiye'nin savunma politikasının temel ilkelerinin, tarihinden, jeopolitik/jeostratejik konumundan ve çevresindeki ülkelerde cereyan eden olaylardan alınan dersler sonucunda oluştuğu ifade edilmiştir.

Aynı yöndeki ifadelerden biri de, son zamanlarda 'sivilleştiği' ifade edilen MİT'e aittir. MİT (1996: 150), 1996 yılında, basın kuruluşlarına dağıttığı tanıtım kitapçığında, söz konusu giriftliği bu yaklaşım çerçevesinde değerlendirilmektedir:

Türkiye'de iç ve dış tehditlere bir bütün olarak yaklaşılması zorunludur. Türkiye'nin jeo-stratejik konumu, bölgesel sorunlar, bölgesel ve uluslar arası çıkar çatışmalarının yarattığı tehditler, siyasi-ekonomik-askerî-güvenlik meselelerinin içiçeliği, analizlerde bütünleştirici çalışmaları kaçınılmaz kılarken, haber toplama gayretlerinin yönlendirilmesinde de aynı ihtiyacı ortaya çıkarmaktadır..... Güvenlik istihbaratı yurt içi faaliyetlerle sınırlı değildir. Önemli ölçüde yurt dışında da tehdit oluşturduğu gibi, söz konusu tehditlere destek veren ülkelerle bağlantılı olarak, stratejik istihbarat ile de bütünleşmektedir.

3.3. 'Asker'in toplumsal statüsü

Ordu'nun, Türkiye'de, en iyi örgütlemiş, en disiplinli ve toplumun en güvendiği kurum olduğu, büyük oranda kabul edilen bir gerçektir.⁴¹ Türkiye'de Ordu, 'devlet kurucusu' kimliğiyle toplumsal işlevleri açısından ikâme edilemez bir konuma ve siyasal sistemde çok özgün bir statüye sahiptir.⁴² Diğer yandan, Türkiye'nin siyasal ve toplumsal kültürü, Ordu'nun siyasal sürece doğrudan müdahale dışında da ciddi etkide bulunabilmesine olanak tanıyan niteliktedir (Uzgel, 2001: 85) Bu durum, uzunca bir süre daha varlığını koruyacak gibi görünmektedir. Özellikle 1990'lı yıllarda, terörle mücadelede sağladığı başarı⁴³ ve 'lâiklik karşıtı' hareketlere karşı takındığı tutum, toplumun Ordu'ya olan desteğini ve güvenini arttırmıştır. Ayrıca, siyasal sistemdeki istikrarsızlık, siyasal sisteme ve siyasal partilere duyulan güvenin azalması, yolsuzluklar ve Susurluk skandalı benzeri gelişmeler de, bunların dışında kaldığı görünümünü veren Ordu'nun toplumun gözündeki saygınlığını arttırmıştır (Uzgel, 2001: 85). Siyasetin içinde bu kadar hacimli biçimde yer alan Ordu'nun, dış politika konusunda herhangi bir görüş sahibi olmayacağını beklemek pek de gerçekçi olmayacaktır.

3.4. Uluslar arası ortam ve komşu devletlerin politikaları

1990'lı yıllarda, uluslar arası sistemde önemli bir değişim yaşanmıştır. Doğu Bloku'nda yaşanan ekonomik çöküş ve siyasal çözülme, rejim değişikliklerine ve bazı devletlerin parçalanmasına yol açmıştır. Doğu Bloku'nun, dolayısıyla 'tehdit'in ortadan kalkmasıyla, Batı'nın tehdit algılaması da değişmiştir. Bu değişimin doğurduğu belki de en önemli sonuç, uluslar arası düzeyde bir çatışma olasılığının büyük ölçüde yok olmasıdır. Ancak diğer yandan, bölgesel çatışmaların artmış olması da, bu sürecin dikkat çeken bir gerçeğidir. Bu ikilemin, güvenlik politikalarının ve dış politikaların yeniden belirlenmesini gerektirdiği açıktır. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve bunun sonrasında uluslar arası ortamda meydana gelen gelişmeler, hem bir NATO müttefiki olarak, hem de bu sıfattan bağımsız olarak Türkiye'nin tehdit algılamasında da önemli değişiklikleri gündeme getirmiştir.

Türkiye'nin savunma ve güvenlik ihtiyacının, 1980'li yılların sonundan itibaren arttığını söylemek mümkündür. Bu artış dört temel nedene bağlanabilir. Bu nedenlerden birincisi, bütün dünyada gözlemlenenden daha fazla olarak, Türkiye'nin bulunduğu bölgede düzensizliğin, belirsizliğin ve istikrarsızlığın bulunmasıdır. İkinci bir neden, bu bölgesel

⁴¹ 1990'ların başında yapılmış ve bu iddiayı destekleyen bir çalışma olarak bk. TÜSİAD (1991: 22). Ayrıca, Yılmaz Esmel tarafından yapılmış bir araştırmaya göre de, Türkiye'de en çok güvenilen kurum "Silahlı Kuvvetler", yani Ordu'dur (*Milliyet*, 8 Mart 1997).

⁴² Aynı yönde bir görüş için bk. Uzgel (2001:85). Bu konuda yapılmış çalışmalar arasında özellikle bk. Bozdemir (1982), Öztürk (1993), Hale (1994), Şen (1996) ve İlhan (1999).

⁴³ Aynı yönde bir görüş için bk. Öztürk (1997: 96).

durumun bir sonucu olarak bölge devletlerinin aşırı derecede silahlanmalarıdır. Bir diğer neden, Türkiye'nin savunma ve güvenliğine, daha önce varolmayan, yeni unsurların / boyutların katılmış olmasıdır. Bunlar, "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne kadar" uzanan bölgede, kendilerini çeşitli nedenlerle Türkiye'ye yakın hissedilen devlet ve topluluklardır. Son bir neden ise, iki kutuplu dönemde, savunma ve güvenlik alanında yakın ilişki ve işbirliği içinde olduğu Batılı devletlerin, 'yeni dünya düzeni'nde Türkiye'den uzaklaşmaya başlamalarıdır (Öztürk, 1997: 25-7). Bu durumun en somut göstergesi, AGSK (Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği) içerisinde Türkiye'nin konumu konusunda gösterilen kararsızlık ve isteksizliktir.

Soğuk Savaş sonrası dönemde, Türkiye'yi büyüyen bir istikrarsızlığın kuşattığı söylenebilir (Bazoğlu, 1999b: 263). İki kutuplu uluslar arası sistemin sona ermesi, beklenildiği gibi uluslar arası barışın gerçekleşmesini sağlamamıştır. Türkiye'nin de yakın geleceğe ilişkin güvenlik ve buna eşlik eden barış tahminleri yanıltıcı olmuştur (Bazoğlu, 1999b: 262) Yakın gelecekte, uzun ömürlü bir barış döneminin kurulmasını beklemek de, çok gerçekçi olmayacaktır. Dolayısıyla, savunma ve güvenlik konularının, bir süre daha ülke gündemlerinin en önemli maddesini oluşturacağı söylenebilir (Öztürk, 1997: 95). Genelde bütün ülkeler için söz konusu olan bu durum, Türkiye için çok daha fazla geçerlidir. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, Türkiye için hem potansiyel tehdit ve riskler artmıştır, hem de içinde yer aldığı güvenlik sisteminin caydırıcılık işlevi etkisini yitirmiştir (Bazoğlu, 1999b: 265; Elekdağ, 1996: 54-5 ve Aybet, 1999: 56). Bunun sonucu olarak da, Türk karar alıcılarında, Türkiye'nin Batı güvenlik düzenlemeleri⁴⁴ açısından stratejik önemini yitirdiği, dolayısıyla ittifak ilişkilerinin gelişmelerden olumsuz etkileneceği endişesi egemen olmuştur (Özcan, 1998c: 17 ve Kramer, 2001: 298).

1990'lı yıllarda, komşusu olan devletlerin kendisine yönelik politikaları da⁴⁵ Türkiye'nin bu dönemdeki tehdit algılamalarını yeniden değerlendirmesini gerektirmiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve uluslar arası düzeyde bir çatışma olasılığının ortadan kalkmasına karşın, aynı dönemde Türkiye'nin çok yönlü bir tehdide maruz kaldığı da bir gerçektir. Elekdağ'ın (1996) ürettiği "iki buçuk savaş stratejisi"ne göre, Türkiye'nin aynı anda değişik bölgelerde birden fazla sıcak çatışmaya girme olasılığı oldukça yüksektir. Bu strateji, Türkiye'nin, savunma plânlarını Yunanistan ve Suriye'den gelecek saldırıların yanı sıra, ülke içinde başlayabilecek bir ayaklanmayı da bastırabilecek bir savaşın eşzamanlı olarak

⁴⁴ Batı güvenlik sistemi içinde, Türkiye'nin son yıllardaki konumu açısından bir değerlendirme ve tartışma için bk. Kramer (2001: 297-322).

⁴⁵ Soğuk Savaş sonrası dönemde, Türkiye ve komşuları arasındaki ilişkiyi stratejik açıdan inceleyen bir inceleme olarak bk. Ayman ve Güney (1994). Türkiye'nin, çevresinin silahlanan ve potansiyel tehdit oluşturan ülkelerle sarılmış olmasından dolayı silahlanmak zorunda olduğu yönündeki bir görüş olarak bk. Kandemir (1995).

yürütülebilecek biçimde hazırlanmasını öngörmektedir. Türkiye'nin, özellikle 1990'lı yılların ikinci yarısındaki ulusal güvenlik politikasına ve dış politikasına temel oluşturan bu algılamamın, oldukça haklı endişelerden kaynaklandığını söylemek de mümkündür. Zira, Yunanistan'ın yeni Türkiye stratejisindeki partnerleri, Kafkasya ve Ortadoğu'da yer almaktadır. Kafkasya'daki faaliyetleri, 1994'ten itibaren büyük bir yoğunluk kazanan⁴⁶ Yunanistan, özellikle 1995'ten itibaren de, Türkiye'yi, Ermenistan, İran ve Suriye ile çevreleme stratejisi izlemektedir. Böyle bir kuşatmaya maruz kalan bir ülkenin, kendini güvende hissedemeyeceği bir gerçektir (Bazoğlu, 1999b: 266-8). Bu gerçek, Türkiye'nin psikolojik, siyasi ve askerî savunma mekanizmalarını harekete geçirmesine neden olan bir unsurdur. Bu mekanizmalar, öncelikle mevcut ve olası ittifakları önlemek, eğer bu başarılmazsa benzerlerinin oluşturulmasına yönelik işletilmelidir (Sönmezoğlu, 1999: 640).

3.5. Terör ile mücadelenin kazandırdığı deneyim

Türkiye'nin, 'terör'le⁴⁷ mücadelede başvurduğu yöntemlerden birisi de sınır ötesi harekât olmuştur. Türkiye'ye yönelik faaliyetlerde bulunan terörist unsurların, sınır komşusu ülkelerde bulunması ve bunlara karşı askerî harekât yapılma olasılığının yüksek olması, dış politikada diğer araçlardan daha fazla, askerî araçları ön plâna çıkarmıştır. Özcan'a göre (1998d: 68), "Türk Silahlı Kuvvetlerinin ... geliştirdiği sınır ötesi operasyon ve güç aktarım yetenekleri Genelkurmay Başkanlığının ulusal güvenlik ve dış politika konularında etki alanını genişletmektedir." Bu durumda, bir süre daha geçerliliğini sürdüreceği gibi görünmektedir.

Kesintisiz biçimde, yaklaşık son on beş yılını terörle mücadele içinde geçirmiş olması dolayısıyla kazandığı deneyimin, Türkiye'ye yalnızca bölgede değil, uluslar arası ortamda da üstünlük kazandırdığı söylenebilir.⁴⁸ Bu süreçte Ordu büyük bir özgüven kazanırken, diğer yandan, hem sahip olduğu silah sistemlerinin ve teknolojisinin modernizasyonu, hem de harekât yeteneğinin geliştirilmesi söz konusu olmuştur. Böylesi bir deneyimin, dış politikada yaratabileceği etki açısından, Türkiye'nin, bölgesel bir güç ve uluslar arası sistemin başlıca aktörlerinden biri durumuna gelmesini sağlayacak kapasiteye sahip olduğu söylenebilir. Bu kapasitenin, Türk dış politikasında sonuç alınacak biçimde kullanılması da, imkân dahilinde görünmektedir.

⁴⁶ Yunanistan'ın Kafkasya'daki faaliyetleri için bk. Aras (1998).

⁴⁷ Türkiye'nin maruz kaldığı tipteki bir terör için, uluslar arası askerî terminolojide ve son yıllarda Türkiye'de de, "düşük yoğunluklu çatışma" kavramı kullanılmaktadır. 1984'ten beri süren durum için, bu kavramı ilk olarak, 1993'te Genelkurmay Başkanı Orgeneral Doğan Güreş, İngilizce aslı olan "Low-intensity Conflict"den çevirerek telaffuz etmiştir (Kışlalı, 1996: 26).

⁴⁸ Örneğin bk. Ergin (1998).

3.6. Ulusal istihbaratın niteliği

Ulusal güvenlik politikasının ve buna bağlı olarak da dış politikanın belirlenmesinde kullanılan veriler, ağırlıklı olarak istihbaratla elde edilir. Soğuk Savaş sonrasında yoğunlaşmaya başlayan etnik ve dinsel kaynaklı çatışmalar, istihbarat uzmanlarına yeni görevler ve roller yüklemektedir. Ülkeler arasındaki mücadelelerin niteliği değişmiş, büyük çaplı savaş olasılığı yerini sınır savaşları ve düşük yoğunluklu çatışmalara bırakmıştır. Stratejik ve taktik istihbaratın kapsamı, bu gelişmeleri de içine alacak tarzda genişletilmek zorunda kalmıştır (Aras, 1996: 115). MİT, son yıllardaki yeniden yapılanmasını aynı düşünce çerçevesinde gerçekleştirmektedir:

MİT'in, Türkiye'nin gelişen ihtiyaçlarına, ülkelerarası ilişkilerinin niteliğine cevap verebilen bir yapıya kavuşturulması, Devletimizin gelişme dinamiği bakımından hayati öneme sahiptir. Güvenlik, stratejik istihbarat konularının yanısıra, organize suçlar ile terör tehdidinin önlenmesinde, ekonomik güvenliği sağlayıcı çalışmalarda gerekli yerini almak zorundadır. Ayrıca, gelişen ve büyüyen Türkiye'nin bölgesel güç olarak yaratılmasında istihbaratın öncelikli katkısının sağlanabilmesi, istihbarat üretimini geliştirici çalışmalarımızın temel unsurudur. Yeni yapılanmanın hedeflerini bu çerçevede değerlendirmek mümkündür (<http://www.mit.gov.tr/index.html>).

Türkiye'de dış istihbaratın gerçekleştirilmesinde, Ordu'nun katkısının ne derecede olduğunu ifade etmek zor olmakla birlikte, ulusal güvenliğe yönelik tehdit değerlendirmesini ağırlıklı olarak Ordu'nun yaptığı bir gerçektir. Ordu'nun bu alanı terk etmek niyetinin bulunmadığı da söylenebilir. Nitekim bu yönde bir değerlendirme, 11 Haziran 1997'de, Genelkurmay Başkanlığı'nda düzenlenen 'İrticâî Faaliyetler' konulu brifingde yapılmıştır. Brifingde bilgi veren Genelkurmay Başkanlığı İstihbarata Karşı Koyma ve Güvenlik Dairesi Başkanı Tümgeneral Fevzi Türkeri,'ye göre, "Millî İstihbarat Teşkilatı'na ... yasa tarafından Millî Güvenlik İstihbaratı'nı devlet çapında oluşturma görevi verilmiş olması... Genelkurmay Başkanlığı'nın görevine ait tehdit değerlendirmesine esas olacak istihbaratı oluşturmaya engel teşkil etmez." (Çiçek, 1997: 49). Dolayısıyla, Türkiye'de ulusal güvenlik politikası ve buna bağlı olarak da dış politika, gelecekte de, ağırlıklı olarak askerî bir algılama ve yaklaşımla belirlenecek gibi görünmektedir.

4. Sonuç

Soğuk Savaş sonrası ortam, uluslar arası politika açısından büyük dönüşümlere sahne olmuştur. Devletlerin dış politikalarının önemli değişimler geçirdiği bu dönemde, Türk dış politikasında da göz ardı edilemeyecek yapısal ve davranışsal gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmeler arasında en dikkat çekenlerden biri Ordu'nun artan rolü olmuştur. 1990'lı yıllarda, özellikle de ikinci yarısında, Türk dış politikasının belirlenmesi ve uygulanmasında, Ordu'nun ağırlığı daha da artmıştır. Bu nedenle,

Soğuk Savaş sonrası dönemde, Türk dış politikası, eskisine göre daha fazla bir askerî görüntüye sahip olmuştur. Bu dönemde, gerek Genelkurmay Başkanlığı yoluyla doğrudan, gerekse de MGK yoluyla dolaylı olarak, askerî yapının iç politika ve dış politika üzerindeki etkisi artmıştır, sonuçta dış politika askerî bir denetim altına girmiştir. Diğer yandan, aynı dönemde, dış politikada sıklıkla 'askerî araçlar'ın kullanması da söz konusu olmuştur.

Türkiye 1990'lı yıllarda, askerî harcamalarına önemli derecede kaynak ayırmış, askerî kapasitesini en azından 'caydırıcı' düzeyde tutmaya çalışmıştır. Dünyanın en çok güvenlik tüketen coğrafyasında (üç bölgenin; Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu'nun kesiştiği bir coğrafyada) yer alması nedeniyle, Türkiye'nin, askerî harcamalarını belli bir düzeyde tutması bir zorunluluktur. Zira Türkiye, dış politikasında, askerî güç unsurunu kullanmadan ('silah desteği' olmaksızın) çözemeyeceği sorunlara sahiptir.

Uluslar arası krizler ve çatışmalar, Soğuk Savaş sonrasında daha önce rastlanılmayan bir yoğunluk kazanmıştır. Bu duruma koşut olarak, 'barışı tesis etmek' ve 'barışı korumak' amaçlarına yönelik olarak uluslar arası müdahalelerin ve askerî güç kullanımının arttığı görülmektedir. Türkiye de, 1990'lı yıllarda, bir yandan ikili ve çok taraflı askerî ilişkilerini geliştirmiştir, diğer yandanda uluslar arası müdahale süreçlerinde yer alarak çok uluslu güçlere daha önce olmadığı kadar üst düzeyde katkı sağlamıştır. Hâlen sürdürülen bu katkılarının gelecek yıllarda da devam edeceği söylenebilir. Türkiye'nin bu stratejisi, dış politikadaki yeni arayışlarından ve Soğuk Savaş sonrası ortamda kendisini daha fazla ifade etme gereksinimi duymasından kaynaklanmaktadır.

Güvenlik, Türk dış politikasında özel bir öneme sahip olması nedeniyle önemli bir belirleyicidir. Güvenlik kavramının özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde geçirdiği değişime ve kazandığı yeni boyutlara karşın, dünyadaki konumu ve içinde bulunduğu ortam dolayısıyla, güvenlik endişelerinin gelecek yıllarda da Türk dış politikasında önemli yer tutmaya devam edeceği söylenebilir. Bu durum, özgün bir dış politika karar alma mekanizmasına sahip olan Türkiye'nin dış politikasında, Ordu'nun ağırlığının hissedilmesini artıran bir unsur olmaktadır. Çatışma potansiyeli yüksek olan ve sürekli çatışan bir coğrafyada, her şey 'askerî' olarak algılandığı ve değerlendirildiği için, Türk dış politikasında oluşturulan her 'çıkıtı', ister istemez askerî bir nitelik taşımaktadır.

1990'lı yılların, özellikle ikinci yarısında meydana gelen iç ve dış gelişmeler, Ordu'nun iç politikada olduğu kadar dış politika konularındaki etkisini de 'siyaset'in alanına taşıyacak biçimde arttırmıştır. 24 Aralık 1995 seçimlerini izleyen dönemde, dış politikada askerî yapının etkisinde dikkate değer bir artış görülmüştür. Bu süreçte, askerlerin diplomat gibi hareket ettikleri bir ortam oluşmuştur. Örneğin, Genelkurmay 2. Başkanı Orgeneral Çevik Bir böyle bir görüntü vermiştir.

Türkiye’de Ordu, hem iç politika hem de dış politika üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu etki, çeşitli iç ve dış dinamikler nedeniyle uzun bir süre daha varlığını koruyacaktır. Ordu’nun iç politikadaki ağırlığı göz önüne alındığında, onun bir uzantısı olan dış politikada herhangi bir etkisinin olmayacağı düşünülemez. Ancak bu durumun ‘demokrasi’ / ‘demokratikleşme’ bağlamında değerlendirilmesi nedeniyle, uluslar arası toplum, özellikle de Avrupa’yla ilişkilerde, bugüne kadar olduğu gibi bundan sonra da sorunlar yaratması kaçınılmazdır. Bu alandaki mevcut sorunlar da varlığını koruyacak gibi görünmektedir. Yine de sonuç olarak denilebilir ki, Ordu, Türk dış politikasındaki ağırlığını gelecekte de sürdürecektir. Diğer yandan, dış politikanın uygulanmasında siyasal ve ekonomik araçların yanı sıra, askerî araçların kullanılmasına da devam edilecektir.

Kaynaklar

- ALPKAYA, G. (1991), “Türkiye Cumhuriyeti, İslâm Konferansı Örgütü ve Lâiklik”, *AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 46(1-2), 55-68.
- ALTUNIŞIK, M. B. (1999), “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye-İsrail İlişkileri”, M. B. Altunışık (drl.) *Türkiye ve Ortadoğu, Tarih, Kimlik, Güvenlik* içinde, İstanbul: Boyut Kitapları, 181-215.
- ARAS, B. (1996), “Değişen Dünya ve İstihbarat Alanında Yeni Yönelimler”, *Strateji*, 96(1), 111-8.
- (1998), “Yunanistan’ın Kafkasya’daki Güvenlik Çıkmazı”, *Avrasya Dosyası*, 4(1-2), 79-88.
- AYBET, G. (1999), *NATO’s Developing Role In Collective Security*, Ankara: Ministry of Foreign Affairs Center for Strategic Research, SAM Papers No: 4/99.
- AYDIN, M. (2001), “Yirmi Yıl Önce, Yirmi Yıl Sonra: Türk Dış Politikasında Değişim ve Süreklilik”, *Foreign Policy*, Türkiye Baskısı, Mayıs-Haziran 2001, 47-56.
- AYKAN, M.B. (1998), *Türkiye’nin Kuveyt Krizi (1990-91) Politikası: 1998 Yılından Geriye Dönük Bir Yeniden Değerlendirme*, Ankara: Dış Politika Enstitüsü.
- AYMAN, G. (1998), “Bir Krizin Anatomisi: Kardak Krizinin Türk Yunan İlişkilerine Etkisi”, *Foreign Policy* (Türkiye Baskısı), 2, 111-20.
- (2000), *Tırmandırma Siyasetine Bir Örnek: S-300 Krizi*, Ankara: Avrasya Bir Vakfı, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi.
- AYMAN, G. ve GÜNEY, N. A. (1994), “Değişen Uluslar Arası Koşullarda Strateji, Türkiye ve Komşuları”, F. Sönmezoglu (drl.), *Türk Dış Politikasının Analizi* içinde, İstanbul: Der Yayınları, 143-57.
- BAYAZIT, D. (1999), “Kürt Sorunu ve PKK Gerçeği”, *Ulusal Strateji*, 2(6), 50-3.
- BAZOĞLU, D.S. (1999a), “Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye’nin İttifaklar Politikası”, *Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç* içinde, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 441-64.
- (1999b), “Turkish Security Challenges in the 1990s”, S. J. Blank (drl.), *Mediterranean Security into the Coming Millenium* içinde, Carlisle: Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, 261-78.
- BİR, Ç. (2000a), “Türkiye-İsrail İlişkileri”, *Ulusal Strateji*, 2(11), 15-8.
- (2000b), “Güvenlik Açısından AB ve Türkiye”, *Ulusal Strateji*, 2(11), 19-21.

- (2000c), “AB Üyeliğimiz Nasıl Gerçekleşir?”, *Ulusal Strateji*, 2(13), 30-1.
- (1998), “Başarılar”, *Savunma*, 1(1), 6.
- BIRAND, M. A. (1986), *Emret Komutanım*, 8. B., İstanbul: Milliyet Yayınları.
- BOYNE, S. (1998), “Arguments in Favour of Turkey’s Continuing Support For Operation Northern Watch”, *Perceptions*, 2(4), 87-91.
- BOZDEMİR, M. (1982), *Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları*, Ankara: AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 489.
- BOZZO, L. ve RAGIONIERI, R. (1995), “Regional Security in the Balkans and the Role of Turkey: An Italian Perspective”, G. G. Özdoğan ve K. Saybaşılı (drl.), *Balkans, A Mirror Of The New International Order* içinde, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- BROM, S. ve SHAPIR, Y. (drl.), (1999), *The Middle East Military Balance 1999-2000*, Tel Aviv: Jaffee Center for Strategic Studies, Tel Aviv University, The MIT Press.
- BUZAN, B. (1991a), *People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*, Boulder: Lynee Rienner.
- (1991b), “New Patterns of Global Security in the Twenty-first Century”, *International Affairs*, 67(3), 431-51.
- CİHANSIZ, Y. (1995), “GAP ve Türkiye-Suriye İlişkileri”, *Strateji*, 95(3), 153-70.
- CLARKE, M. (1993), *New Perspectives on Security*, London: Brassey’s.
- ÇİÇEK, H. (1997), *İrticaya Karşı Genelkurmay Belgeleri*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- ÇEKİRGE, F. (1994), “Demirel’in Rusya’ya Karşı Güvenlik Planı”, *Sabah*, 2 Haziran 1994.
- DEĞER, E. (1994), “Marmaris’in İkinci Paşası”, *Cumhuriyet*, 18 Eylül 1994.
- ELEKDAĞ, Ş. (1996), “2½ War Strategy”, *Perceptions*, 1(1), 33-57.
- ERGİN, S. (1998), “Dünyanın En Tecrübeli Ordusu”, *Hürriyet*, 1 Mayıs 1998.
- ERGÜVENÇ, Ş. (1999a), “Irak-Kürtler-ABD üçgeninde Türkiye”, *Ulusal Strateji*, 2(5), 52-7.
- (1999b), “Öcalan’ın Ardından Türk-Yunan İlişkileri”, *Ulusal Strateji*, 2(6), 54-7.
- ERKAYA, G. (1998), “Dünden Bugüne Türk Boğazları”, *Savunma*, 1(1), 18-25.
- (1999), “Montrö’ye Rötüş Gerekli”, *Ulusal Strateji*, 2(9), 64-8.
- (2000), “Ege’nin Hayati Önemi”, *Ulusal Strateji*, 2(12), 75-9.
- FULLER, G. E. ve LESSER, I. O. (1996), *Kuşatılanlar: İslâm ve Batı’nın Jeopolitiği*, Çev.: Özden Arıkan, İstanbul: Sabah Kitapları.
- GÖZEN, R. (1995), “Operation Provide Comfort: Origins and Objectives”, *AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Prof. Dr. Turan Güneş’e Armağan, 50(3-4), 173-91.
- (2000), *Amerikan Kışkırcısında Dış Politika: Körfez Savaşı, Turgut Özal ve Sonrası*, Ankara: Liberte.
- GÜVENÇ, S. (1998), “TSK’nın Sınır Ötesi Girişim Yetenekleri: Ulusal Güvenlik Politikasında Yeni Boyut”, G. Özcan ve Ş. Kut (drl.), *En Uzun Onyıllık Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar* içinde, İstanbul: Boyut Kitapları, 135-67.
- HALE, W. (1994), *Turkish Military and Politics*, London: Routledge.
- (2001), *Turkish Foreign Policy 1774-2000*, London: Frank Cass.
- HARP AKADEMİLERİ KOMUTANLIĞI (1996a), *Ortadoğu Barış Süreci ve Türkiye Üzerine Etkileri*, İstanbul.
- (1996b), *İslâm Ülkeleri İle İlişkiler ve İslâm Konferansı Örgütü*, İstanbul.

- HEADQUARTERS ALLIED LAND FORCES SOUTHEASTERN EUROPE (1994), *Multinational Forces Peacekeeping and NATO*, İzmir.
- (IISS)THE INTERNATIONAL INSTITUTE FOR STRATEGIC STUDIES (1999), *The Military Balance 1999-2000*, London: Oxford University Press.
- IMBER, M. ve VOGLER, J. (1995), *The Environment and International Relations*, London: Routledge.
- İLHAN, S. (1999), *Türk Askerî Kültürünün Tarihi Gelişmesi (Kutsal Ocak)*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- İNAN, Y. ve YUSUF, İ. (1999), "Partnership for Peace", *Perceptions*, 4(2), 68-84.
- KANDEMİR, A. (1995), "Dünya Silahlanma Politikası ve Türkiye", *Strateji*, 95(2), 7-25.
- KARAOŞMANOĞLU, A. L. (1987), "Savunma Politikamızı İncelemek", *Türkiye'nin Savunması* içinde, Ankara: Dış Politika Enstitüsü, 1-9.
- (1995), "Balkanlar'da Barış Askerî Çözümünden Geçer", *Strateji*, 95(3), 1-8.
- KATZENSTEIN, P. J. (1996), "Conclusion: National Security in a Changing World", P. J. Katzenstein (drl.) *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, içinde, New York: Columbia University Press, 498-537.
- KIŞLALI, M. A. (1996), *Güneydoğu, Düşük Yoğunluklu Çatışma*, 2. B., Ankara: Ümit Yayıncılık.
- KRAMER, H. (2001), *Avrupa ve Amerika Karşısında Değişen Türkiye*, A. Çimen (çev.), İstanbul: Timaş Yayınları.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ö. (1980), "Dış Politika Nedir? Türkiye'deki Dünü ve Bugünü", *AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 35(1-4), 309-35.
- MAKOVSKY, A. O. (2000), "Türkiye", R. Chase, E. Hill ve P. Kennedy (drl.), B.Ç. Dişbudak (çev.), *Eksen Ülkeler* içinde, İstanbul: Sabah Kitapları, 98-129.
- MANDEL, R. (1997), "Perceived Security Threat and the Global Refugee Crisis", *Armed Forces and Society*, 20(1), 77-103.
- MATHEWS, J. T. (1994), "The Environment and International Security", M. Klaire, D.C. Thomas (drl.), *World Security: Challenges for a New Century* içinde, 2nd ed., New York: St. Martin's Press, 274-89.
- MİLLİ GÜVENLİK KURULU GENEL SEKRETERLİĞİ (1990), *Devlet'in Kavram ve Kapsamı*, Ankara: Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Yayınları.
- MIT (1996), "Millî İstihbarat Teşkilatı", *Strateji*, 96 (1), 139-51.
- ORAN, B. (1998), "Kalkık Horoz" *Çekiç Güç ve Kürt Devleti*, 2. B., Ankara: Bilgi Yayınevi.
- ÖZCAN, G. (1994), "Türkiye'de Siyasal Rejim ve Dış Politika 1983-1993," F. Sönmezoglu (drl.), *Türk Dış Politikasının Analizi* içinde, İstanbul: Der Yayınları, 293-315.
- (1998a), "Sonun Başlangıcı", G. Özcan (drl.), *Onbir Aylık Saltanat (Siyaset, Ekonomi ve Dış Politikada Refahiyol Dönemi)* içinde, İstanbul: Boyut Kitapları, 201-16.
- (1998b), "Kuramdan Gerçekliğe Giden Yol", G. Özcan (drl.), *Onbir Aylık Saltanat (Siyaset, Ekonomi ve Dış Politikada Refahiyol Dönemi)* içinde, İstanbul: Boyut Kitapları, 265-87.
- (1998c), "Doksanlı Yıllarda Değişen Güvenlik Ortamı", G. Özcan ve Ş. Kut (drl.), *En Uzun Onyıl Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar* içinde, İstanbul: Boyut Kitapları, 13-43.
- (1998d), "Doksanlarda Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politikasında Askerî Yapının Artan Etkisi", G. Özcan ve Ş. Kut (drl.), *En Uzun Onyıl*

- Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar* içinde, İstanbul: Boyut Kitapları, 67-100.
- ÖZTÜRK, O. M. (1993), *Ordu ve Politika*, Ankara: Gündoğan Yayınları.
- (1997), *Anayasal Düzeyde Savunma ve Güvenlik Yapılanması*, Ankara: Vadi Yayınları.
- PORTER, G. (1995), “Environmental Security as a National Security Issue”, *Current History*, 94 (592), 218-22.
- ROSENAU, J. N. (1984), “A Pre-Theory Revisited: World Politics in Era of Cascading Interdependence”, *International Studies Quarterly*, 28 (3), 245-305.
- Savunma (1998a), “Önsöz”, 1(1), 2.
- (1998b), “Güle Güle Karadayı”, Genelkurmay Başkanı Orgeneral İsmail Hakkı Karadayı İle Söyleşi, 1(2), 20-5.
- (1998c), “Ege’deki Saklı Türk Adaları”, 1(3), 20-5.
- Savunma ve Havacılık* (1998a), “KKK ve Kuvvet 2000”, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Hüseyin Kıvrıkoğlu İle Söyleşi, 12(3-67), 10-8.
- (1998b), “Cumhuriyetimizin 75 nci Yılında Türk Hava Kuvvetleri”, 12 (4-68), 24-30.
- (1998c), “2000’li Yıllarda Türk Silahlı Kuvvetleri”, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hüseyin Kıvrıkoğlu İle Söyleşi, 12(6-70), 10-9.
- (1998d), “Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral İlhan Kılıç İle Söyleşi”, 12 (6-70), 50-2.
- SIPRI, (1996), *Yearbook 1996: The World of Armaments and Disarmaments*, Oxford: Oxford University Press.
- SORENSEN, T.C. (1990), “Rethinking National Security”, *Foreign Affairs*, 69(3), 1-18.
- SOYSAL, İ. (1984a), “İslâm Konferansı ve Türkiye (1969-1984) - I”, *Dış Politika*, 2, 16-34.
- (1984b), “İslâm Konferansı ve Türkiye (1969-1984) - II”, *Dış Politika*, 3, 5-15.
- SÖNMEZOĞLU, F. (1995), *Uluslar Arası Politika ve Dış Politika Analizi*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- (drl.) (1998), *Uluslar Arası Politikada Yeni Alanlar, Yeni Bakışlar*, İstanbul: Der Yayınevi.
- (1999), “Uluslar arası Sistemdeki Değişiklikler ve Türk Dış Politikası”, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç* içinde, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 631-40.
- ŞEN, S. (1996), *Silahlı Kuvvetler ve Modernizm*, İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- ŞENESEN, G. G. (1994), “Türk Silahlı Kuvvetlerinin Modernizasyon Programının Bir Değerlendirmesi”, F. Sönmezoğlu (drl.), *Türk Dış Politikasının Analizi* içinde, İstanbul: Der Yayınları, 191-208.
- T.C. MİLLİ SAVUNMA BAKANLIĞI (1993), *Savunma Politikası ve Türk Silahlı Kuvvetleri (Beyaz Kitap 93)*, Ankara.
- TANÖR, B. (1994), “Türkiye’de Dış İlişkilerin İç Hukuk Rejimi”, F. Sönmezoğlu (drl.), *Türk Dış Politikasının Analizi* içinde, İstanbul: Der Yayınları, 317-32.
- TAVLAŞ, N. (1999), “Türk-İsrail Güvenlik ve İstihbarat İlişkileri”, *Avrasya Dosyası*, 5 (1), 76-101.
- TEZCAN, Y. (1998), “Avrasya Üzerindeki Güç Mücadelesi ve Türkiye”, *Savunma*, 1 (2), 61-5.
- THOMAS, C. (1992), *The Environment in International Relations*, London: Royal Institute for International Affairs.

- TORUMTAY, N. (1996), *Değişen Stratejilerin Odağında Türkiye*, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- TÜSİAD (1991), *Türk Toplumunun Değerleri*, İstanbul: TÜSİAD-/91, 6.145.
- Ulusal Strateji* (1999a), “Önsöz”, 2(4), 3.
- Ulusal Strateji* (1999b), “Uçak Gemisine ‘Vira’ ”, 2(4), 18-21.
- Ulusal Strateji* (1999c), “Çevik Bir: Bölgesel Barışın Teminatı Türkiye”, 2(4), 23-5.
- Ulusal Strateji* (2000), “Savunmaya 30 milyar \$”, 2(12), 18-20.
- UZGEL, İ. (1998), “Doksanlarda Türkiye İçin Bir İşbirliği ve Rekabet Alanı Olarak Balkanlar”, G. Özcan ve Ş. Kut (drl.), *En Uzun Onyıl Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar* içinde, İstanbul: Boyut Kitapları, 403-44.
- (2001), “Türk Dış Politikasının Oluşturulması”, B. Oran (drl.), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, 73-93.
- ÜLMAN, B. (1998), “Türkiye'nin Yeni Güvenlik Algılamaları ve ‘Bölücülük’”, G. Özcan ve Ş. Kut (drl.), *En Uzun Onyıl Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar* içinde, İstanbul: Boyut Kitapları, 101-133.
- YAVUZ, K. (2000), “Ermeni Meselesi”, *Ulusal Strateji*, 2(15), 59-65.
<http://www.msb.gov.tr/genpp>, 6 Temmuz 2001.

Abstract

Military and Turkish Foreign Policy in the 1990s

In the 1990's, the growing influence of the military bureaucracy is seen as one of the main developments in Turkey's foreign policy. The increase in defense expenditures, the intensification of military relations and cooperation at the international level, participation in joint international military interventions (peace-keeping operations) and cross-border military operations (against terrorist movements) provide sufficient support for this idea. There are two aspects of this trend: One is the growing influence of the military structure and the other is the significant increase in the use of military instruments. Both foreign and domestic factors have played an important role in this development. In the future, the military can be expected to maintain its 'decision-making position' in Turkish foreign policy, and it appears that military instruments, alongside political and economic resources, will continue to be important in the implementation of Turkey's foreign policy.